

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра нової та новітньої історії

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: **«Воєнні злочини в Боснії та Герцеговині в ході Югославських
воєн»**

Виконав: студент IV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Доценко Олександр Олексійович

Керівник: к.і.н. Крютченко Марія Леонідівна

Рецензент:

Харків – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
I РОЗДІЛ. Передумови та початок війни в Боснії та Герцеговині.....	16
1.1. Югославія напередодні розпаду: політичні, соціальні та етнічні фактори.....	16
1.2. Початок військового конфлікту.....	22
1.3. Головні сторони конфлікту.....	27
II РОЗДІЛ. Військові злочини в ході Боснійської війни.....	34
2.1. Масові вбивства та етнічні чистки.....	35
2.2. Облога Сараєва: міжнародно-правова оцінка.....	42
2.3. Використання концентраційних таборів.....	49
2.4. Порушення прав людини.....	51
III РОЗДІЛ. Наслідки воєнних злочинів.....	54
3.1. Роль ООН, НАТО та інших міжнародних організацій у врегулюванні конфлікту.....	54
3.2. Гаазький трибунал і судові процеси над воєнними злочинцями.....	66
ВИСНОВКИ.....	70
ДОДАТКИ.....	73
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	74
РЕЗЮМЕ.....	90
SUMMARY.....	91

ВСТУП

Війна в Боснії та Герцеговині (1992–1995) стала однією з найтрагічніших сторінок в історії сучасної Європи. Вона не тільки зруйнувала багатонаціональне суспільство, але й відкрила світові страшні приклади етнічних чисток, геноциду та інших воєнних злочинів, які здійснювалися на території колишньої Югославії. Масштабні воєнні дії супроводжувалися численними злочинами проти людства, що значною мірою вплинули на подальший розвиток міжнародного права та діяльність інституцій, таких як Міжнародний трибунал з питань колишньої Югославії.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що у контексті повномасштабної агресії Росії проти України, що супроводжується численними воєнними злочинами, які російська сторона намагається приховати або виправдати, особливої ваги набуває питання відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Навіть за умов широкого висвітлення подій у ЗМІ та наявності доказів, міжнародна спільнота стикається з викликами в забезпеченні справедливості. Це підкреслює необхідність вивчення історичних прецедентів, зокрема війни в Боснії та Герцеговині, яка стала одним із найтрагічніших збройних конфліктів на європейському континенті після Другої світової війни.

Аналіз воєнних злочинів, скоєних у ході цієї війни, дозволяє не лише краще зрозуміти специфіку конфлікту, а й оцінити ефективність міжнародних правових механізмів у притягненні винних до відповідальності. Попри значну кількість досліджень з боку істориків, тема не втрачає своєї актуальності, адже досвід Боснії та Герцеговини може дати важливі уроки для сучасності. Зіставлення минулого й сучасного сприяє глибшому усвідомленню ролі міжнародного правосуддя у запобіганні безкарності за воєнні злочини.

Об'єктом дослідження є воєнні злочини, скоєні в ході війни в Боснії та Герцеговині.

Предметом дослідження виступають механізми здійснення воєнних злочинів, роль етнічних та політичних чинників у їхньому поширенні, а також робота міжнародних судових органів з притягнення до відповідальності винних.

Метою роботи є аналіз характеру воєнних злочинів у ході Югославських воєн з особливим акцентом на події в Боснії та Герцеговині, їхніх наслідків для міжнародної правової системи, а також розгляд досвіду міжнародного правосуддя у вирішенні таких конфліктів.

Задля досягнення мети було поставлено наступні **завдання**:

1. Розкрити історичні передумови війни в Боснії та Герцеговині;
2. Проаналізувати ключові події конфлікту, пов'язані з воєнними злочинами;
3. Оцінити роль міжнародного трибуналу в притягненні до відповідальності винних осіб.
4. Визначити наслідки війни для міжнародного права та політики.
5. Дослідити способи приховування воєнних злочинів та пропагандистські наративи сторін конфлікту.
6. Порівняти досвід Боснії та Герцеговини з сучасними прикладами порушень міжнародного гуманітарного права (зокрема, у контексті війни Росії проти України).

Хронологічні рамки охоплюють період 1992–1995 років, що відповідає активній фазі війни в Боснії та Герцеговині, з урахуванням подальших процесів у Міжнародному трибуналі.

Територіальні рамки дослідження охоплюють територію Боснії та Герцеговини, яка стала епіцентром збройного конфлікту в період 1992–1995 років. Особливу увагу буде приділено регіонам, які зазнали найбільших

людських втрат і руйнувань, а також стали місцем скоєння наймасштабніших військових злочинів.

Історіографія роботи представлена добіркою праць українських та зарубіжних дослідників за тематикою Балканської кризи.

У книзі «Konferencija o miru u Jugoslaviji»¹ Мир'яна Чупек Хамілл досліджує події, що супроводжували розпад Югославської федерації в період 1991–1992 років. Особливу увагу приділено міжнародним мирним ініціативам, зокрема Лондонській та Женевській конференціям, а також спробам дипломатичного врегулювання конфлікту. Авторка аналізує роль провідних європейських держав та ООН у переговорах, протиріччя між учасниками, а також правові аспекти процесу розпаду. Видання є важливим внеском у розуміння зовнішньополітичного контексту югославської кризи та висвітлює маловідомі документи того періоду.

Стаття Александера Ротерта «Тривожні сигнали на Балканах – історія повторюється?»² пропонує ґрунтовний аналіз політичної ситуації в Боснії та Герцеговині, зокрема в контексті загострення етнічної напруги в Республіці Сербській. Автор детально висвітлює дії президента Республіки Сербської Мілорада Додіка, спрямовані на підрих Дейтонських угод 1995 року, які забезпечували мир у регіоні після Боснійської війни. Ротерт звертає увагу на відкриту співпрацю Додіка з Росією, його націоналістичну риторику та відновлення практик, які викликають страх у тих, хто пережив конфлікти 1990-х років. У статті також критикується пасивність міжнародної спільноти, зокрема представника ООН у Боснії, Крістіана Шмідта, який уникає активного втручання, незважаючи на потенційну ескалацію конфлікту.

Месуд Шадінлія у своїх працях, зокрема «Територіальна оборона Боснії і Герцеговини 1986–1992»³ та «За Сараєво, за Боснію свою»¹, аналізує

¹

² Ротерт А. Тривожні сигнали на Балканах – історія повторюється?

URL:<https://www.dw.com/uk/komentar-trivozni-signali-nabalkanah-istoria-povtoruetsa/a-69156360>

(дата звернення: 20.11.2024)

³ Šadinlija M. Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine 1986–1992. Sarajevo Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava 2013 285 c. ISBN 978-9958-740-89-3. URL:

формування та роль територіальної оборони в контексті конфлікту, а також стратегічні цілі Республіки Сербської щодо Сараєва.

У статті «The Mark of Bosnia. Boutros-Ghali's of Indifference»², опублікованій у журналі *Foreign Affairs* (1996, Vol. 75, №6), американський аналітик Фуад Аджамі критично аналізує позицію ООН та її Генерального секретаря Бутроса Бутроса-Галі щодо Боснійської кризи. Автор висвітлює дипломатичну бездіяльність і недостатню рішучість міжнародної спільноти в період найгострішого етапу конфлікту. Стаття зосереджується на моральній відповідальності світових лідерів, засуджуючи політику нейтралітету, яка, за словами Аджамі, стала формою байдужості до страждань цивільного населення. Праця є значущим джерелом для розуміння міжнародної реакції на геноцид у Сребрениці та загалом пасивності інституцій глобального управління в умовах гуманітарної катастрофи.

У статті «The role of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia»³ британська вчена й дипломатка, яка працювала в галузі міжнародного розвитку та політики, Гілл Вігглсворт аналізує діяльність Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ), зосереджуючись на його ролі у розгляді справ, пов'язаних із геноцидом у Сребрениці. Авторка обговорює досягнення Трибуналу, його обмеження, альтернативні підходи та можливі шляхи подальшого розвитку міжнародного правосуддя. Стаття пропонує критичний погляд на ефективність МКТЮ та його внесок у встановлення справедливості щодо злочинів, скоєних під час конфлікту в колишній Югославії.

https://www.academia.edu/3541906/Teritorijalna_odbrana_Bosne_i_Hercegovine_1986_1992 (дата звернення 20.05.2025)

¹ Šadinlija M. Za Sarajevo za Bosnu svoju od 13. novosarajevske do 111. Viteške brdske brigade. Sarajevo Udruženje 1. Slavna – 111. Viteška brigada 2010 520 c. ISBN 978-9958-1900-01-8. URL: https://www.academia.edu/913918/Za_Sarajevo_za_Bosnu_svoju_od_13_novosarajevske_do_111_Vite%C5%A1ke_brdske_brigade (дата звернення 20.05.2025)

² Ajami F. The Mark of Bosnia. Boutros-Ghali's of Indifference / Found Ajami // *Foreign Affairs*. – 1996. – Vol. 75. – № 6. – May/June. – pp. 162–164.

³ Wigglesworth, Gill. The role of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: <https://srebrenica.org.uk/information...144-bosnias-brcko-getting-in-getting-on-and-getting-out.aspx>

Здравко Матіч та Франо Стоїч у статті «The War in Bosnia and Herzegovina, 1992–1995: An Assessment of the War's Historical Context and Typology»¹ аналізують типологію конфлікту, розглядаючи його як інтернаціоналізовану громадянську війну з активною участю зовнішніх акторів.

Вагомою для дослідження є монографія Н. Іщенко «Конфлікт у Боснії і Герцеговині»², що є частиною збірки «Конфлікти, що змінили світ», присвячена аналізу одного з найбільш трагічних та складних конфліктів кінця XX століття. Авторка розглядає події війни в Боснії та Герцеговині (1992–1995), пропонуючи багатовекторний підхід до вивчення причин, перебігу та наслідків цього збройного протистояння. Серед основних переваг роботи варто відзначити його структурованість та доступність викладу. Авторка послідовно висвітлює ключові аспекти конфлікту: історичні передумови, роль націоналізму, міжнародну реакцію та масштаби гуманітарної катастрофи. Особливий акцент зроблено на етнічних чистках і геноциді в Сребрениці, що стали символами жорстокості цього конфлікту. Іщенко також детально аналізує роль міжнародної спільноти, зокрема НАТО, ООН та ЄС, у врегулюванні війни. Її критичний підхід до недоліків міжнародної політики у перші роки конфлікту дозволяє читачеві краще зрозуміти, чому військові злочини досягли таких масштабів. Водночас позитивно оцінюється підсумковий Дейтонський мирний договір як компромісне рішення, яке поклало край бойовим діям, хоча й не вирішило багатьох глибинних протиріч.

Робота В. П. Фісанова «Боснія і Герцеговина у русі: від Дейтонських угод до офіційної заявки в Європейський Союз»³ є значущим дослідженням, що

¹ Матіч З., Стоїч Ф. The War in Bosnia and Herzegovina 1992–1995 An Assessment of the War's Historical Context and Typology // Journal of Balkan and Near Eastern Studies. 2019. Vol. 21. № 2. С. 123–140. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19448953.2019.1574785> (дата звернення 20.05.2025)

² Іщенко Н. Конфлікт у Боснії і Герцеговині / Н. Іщенко // Конфлікти, що змінили світ. – Харків, 2020. – С. 65–88.

³ Фісанов В. П. Боснія і Герцеговина у русі: від Дейтонських угод до офіційної заявки в європейський союз [Електронний ресурс] / В. П. Фісанов – Режим доступу до ресурсу: <https://politologiardgu.rv.ua/images/pan14/67.pdf.40>

висвітлює трансформаційні процеси в Боснії та Герцеговині після завершення війни 1992–1995 років. У центрі уваги автора перебувають аспекти політичного, економічного та суспільного розвитку країни в умовах її поступової інтеграції до європейської спільноти. Автор розпочинає з аналізу Дейтонських угод 1995 року, які стали ключовим механізмом врегулювання конфлікту, але водночас заклали основу для довготривалих викликів у функціонуванні держави. Фісанов підкреслює складність політичної системи, заснованої на балансі трьох конституційних народів – боснійців, хорватів і сербів. Особлива увага приділена ролі міжнародної спільноти, включаючи Управління високого представника (OHR), у формуванні постконфліктного порядку.

Стаття О. Сухушиної¹ присвячена сербсько-албанському конфлікту в Косово, який залишається однією з найгостріших проблем на Балканах. Авторка аналізує витoki протистояння, його ключові етапи, звертаючи увагу на вплив історичних, етнічних і геополітичних чинників.

Безрученко В. І. в своїй дисертації «Політика міжнародного співтовариства по врегулюванню конфлікту в Боснії та Герцеговині (1992–1995 рр.)»² аналізує роль міжнародної спільноти у миротворчих процесах під час війни в Боснії і Герцеговині. Автор досліджує політику ООН, НАТО, ЄС та інших організацій у контексті врегулювання збройного конфлікту. Особливу увагу приділено механізмам дипломатичного тиску, санкціям, а також військовим операціям, які допомогли припинити бойові дії. Результатом роботи є критичний огляд ефективності міжнародних заходів і пропозиції щодо їх вдосконалення.

¹ Сухушина, О. (2022). Сербсько-албанське протистояння в Косово: історія і останні спалахи затухаючого конфлікту. *Grail of Science*, (22), 316–319.

² Безрученко В. І. Політика міжнародного співтовариства по врегулюванню конфлікту в Боснії та Герцеговині (1992–1995 рр.) Кандидатська дисертація Київський національний університет імені Тараса Шевченка 2006 URL: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.5.2020.203663> (дата звернення 20.05.2025)

Козловська Ю. І. та її «Політика США щодо регіону Західні Балкани в постбіполярний період»¹ присвячена аналізу зовнішньої політики США у Балканському регіоні після завершення холодної війни. Авторка розглядає ключові стратегії США щодо стабілізації ситуації в Боснії, Косово та інших країнах регіону, а також взаємодію з європейськими союзниками. У роботі детально висвітлюється роль американської дипломатії у підтримці мирних угод, а також вплив політичних і військових дій США на баланс сил на Балканах.

Стаття Наумова А. С. «Інтернаціоналізація конституційного врядування на прикладі Дейтонських угод по Боснії і Герцеговині»² розглядає унікальний механізм міжнародного контролю над внутрішніми справами Боснії і Герцеговини, встановлений Дейтонськими угодами 1995 року. Автор аналізує роль міжнародних інституцій, таких як ООН та ЄС, у формуванні політичної системи країни, яка базується на балансу етнічних груп. Особливу увагу приділено інституту Високого представника, який має широкі повноваження для контролю за виконанням мирного договору і стабілізації ситуації.

Джерельна база поділяється на кілька основних категорій: офіційні документи, особисті джерела (мемуари, щоденники, листи), свідчення очевидців, картографічні матеріали та статистичні дані.

Групу офіційних документів становлять закони, накази, міжнародні договори, нормативно-правові акти, документи урядів, а також матеріали міжнародних судів. Серед них безпосередньо важливим є «Начертаніє».

¹ Козловська Ю. І. Політика США щодо регіону Західні Балкани в постбіполярний період Кандидатська дисертація Одеський національний університет імені І. І. Мечникова 2017 URL: <https://doi.org/10.18500/1819-4907-2017-17-2-202-207> (дата звернення 20.05.2025)

² Наумов А. С. Інтернаціоналізація конституційного врядування на прикладі Дейтонських угод по Боснії і Герцеговині Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції Суми Сумський державний університет 2020 URL: <https://doi.org/10.18500/1819-4907-2017-17-2-202-207> (дата звернення 20.05.2025)

Програма зовнішньої та національної політики Сербії наприкінці 1844 р.»¹, «Декларація про утворення Держави словенців, хорватів та сербів» від 29 жовтня 1918 р.², ці матеріали охоплюють період утворення Королівства сербів, хорватів і словенців (далі - Королівство СХС). Вони дали змогу визначити особливості державотворчих процесів і сформуванню уявлення про ідеологічні основи, які згодом стали фундаментом для створення Югославії.

У ході дослідження використовувались і міжнародні нормативно-правові акти³, які мали врегульовувати ситуацію та захищати права людей. Використання даних документів важливе для нас порівнянням теоретичного положення та практичних дій міжнародних організацій.

Третя група джерел представлена статистичними даними^{4 5}, що містять точні дані про кількість загиблих під час геноциду, "етнічних чисток", масових убивств і депортацій. У додатках до обвинувачуваних актів наведені списки жертв із вказівкою дати та місця смерті, віку, статі, етнічної й релігійної приналежності, а також причин загибелі.

¹ Гарашанин И. Начертаније. Програм спољашње и националне политике Србије на концу 1844. године [Електронний ресурс] / Илија Гарашанин. – 12 стр. – Режим доступу : <http://www.srpskahrana.no/biblioteka/Ilija%20Garasanin%20-%20Nacertanije.pdf> – Дата доступу : 21.11.2024 – Назва з титулу екрану

² Proglašenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba. 29.X.1918. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.crohis.com/izvori/ujed.pdf> – Дата доступу : 21.11.2024 – Назва з титулу екрану

³ Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв немеждународных вооруженных конфликтов (Протокол II). – Женева : Международный комитет Красного креста, 8 июня 1977 года. – 9 с

⁴ Blaskic Case: Croatia and Bosnia and Herzegovina ordered to comply with Prosecutor's request for production of documentary evidence. CC/PIO/156-E. – The Hague, 14 February 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icty.org/sid/7582>. – Дата доступу : 21.11.2024. – Назва з титулу екрану.

⁵ The Appeals Chamber affirmed a sentence of 15 years' imprisonment for Dragan Zelenović [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.un.org/icty/appealschamber. – Дата доступу : 21.11.2024. – Назва з титулу екрану.

Важливу роль у дослідженні воєнних злочинів, скоєних під час Балканської кризи, та у вирішенні їхніх наслідків відіграли заяви й звіти головних прокурорів і суддів трибуналу^{1 2}.

Також у роботі використані джерела особистого походження, а саме мемуари та щоденники. Серед мемуарів можна виділити: спогади Маргарет Тетчер³, Хрвое Качіча⁴, Девіда Овена⁵ та Мадлен Олбрайт⁶.

Маргарет Тетчер - перша жінка-прем'єр-міністр Великої Британії, у своїй книзі "The Downing Street Years" детально описує період свого прем'єрства, зокрема зовнішню політику та відносини із США, СРСР та країнами Східної Європи в контексті Холодної війни.

Хрвое Качіч - хорватський політик і дипломат, у своїх мемуарах "Serving My Country: Memories", зосереджується на процесах міжнародного визнання незалежності Хорватії, конфлікті на Балканах та ролі міжнародних інституцій у врегулюванні кризи.

Девід Овен - британський дипломат і колишній міністр закордонних справ, співавтор Веннс-Овенського плану мирного врегулювання війни в Боснії. У книзі "Balkan Odyssey" він ділиться досвідом переговорів, аналізує провали миротворчих зусиль та поведінку ключових міжнародних гравців.

¹ Address by Carla Del Ponte, Prosecutor of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia to the Security Council. CDP/MOW/977-e. – The Hague, 13 June, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.icty.org/sid/8580 . – Дата доступу : 21.11.2024. – Назва з титулу екрану.

² Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia. – 35 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icty.org/sid/10052> . – Дата доступу : 21.11.2024. – Назва з титулу екрану.

³ Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / Тэтчер Маргарет; Пер. с англ. – М. : Альпина Паблишер, 2003. – 504 с

⁴ Качіч Х. Хорватський прорив / Хрвое Качіч. – К. : Темпора, 2012. – 560 с

⁵ Овен Д. Balkanska odiseja / Dejvid Oven; prevod s engleskog Gordana Vučević, Duška Tomanović. – Beograd : Radio B92, 1996. – 410 str. – (Edicija Rat i mir).

⁶ Albright M. Madam Secretary A Memoir. – New York Miramax Books 2003. – 562 p.

Мадлен Олбрайт - державний секретар США у 1997–2001 рр., у мемуарах "Madam Secretary: A Memoir" висвітлює американську зовнішню політику періоду адміністрації Клінтона, зокрема втручання у Балканський конфлікт, ролі НАТО, та труднощі багатосторонньої дипломатії.

Також важливими є спогади військовослужбовців¹ та волонтерів.

Окрему увагу привертає серія коротких есе польського журналіста В. Тохмана², опублікованих у вигляді окремої книги. У своїй роботі автор досліджує діяльність міжнародних патологоанатомів, пов'язану з ідентифікацією останків загиблих та їх передачею родинам. Це джерело є цінним для аналізу стану міжетнічних відносин у Боснії і Герцеговині після укладення Дейтонських угод.

Також слід відзначити свідчення біженців, жертв злочинів та учасників конфліктів, які виділяються серед інших спогадів завдяки зосередженню на описі злочинів проти цивільного населення. Це, зокрема, простежується у мемуарах колишніх в'язнів концтаборів М. Петровича³ та Р. Хукановича⁴, а також хірурга Ю. Нявро⁵.

Картографічні матеріали включають як карти, що ілюструють військові злочини⁶ та були оприлюднені на офіційному сайті Міжнародного трибуналу трибуналу щодо колишньої Югославії (МТКЮ), так і аналітичні карти,

¹ Rat u Hrvatskoj iz pera obavjestajca. Prepisi dijelova ratnog dnevnika [Електронний ресурс]. – 2009. – 246 tr. – Режим доступу :

http://www.krajinaforce.com/dokumenti/rat_u_hrvatskoj_iz_pera_obavjestajca.pdf. – Дата доступу : 21.11.2024 – Назва з титулу екрану.

² Тохман В. Ти наче камінь їла / Войцех Тохмах; Пер. з пол. А. Бондаря. –К. : Наш час, 2009. – 103 с. – (Класика світового репортажу).

³ Petrović M. Pita sam albance šta žele. A oni su rekli: Republiku... Ako može / Momčilo Petrović. – Beograd : Radio B92, 1995. – 273 str. – (Edicija "Rat i Mir").

⁴ Hukanović R. Deseta vrata pakla : pola godine u logorima smrti Omarska i Manjača / Rezak Hukanović. Hukanović. – 2. dopunjeno izd. – Sarajevo; Zagreb : Buybook, 2013. – 228 str. – (Biblioteka merorija).

⁵ Njavro Ju. Glava dolje, ruke na leđe / Jurai Njavro. – Zagreb : Qou vadis, 1992. – 180 str.

⁶ Interactive Map [Електронний ресурс] / ICTY. – Режим доступу : <http://icty.org/sid/10913> – Дата доступу : 21.11.2024 – Назва з титулу екрану.

підготовлені «Міжнародною групою управління»¹ (International Crisis Group), які відображають геополітичну динаміку, територіальний розподіл сил та наслідки збройних конфліктів.

Методологічною основою дослідження є основні принципи історичної науки, зокрема принципи історизму, наукової об'єктивності та системності.

Принцип історизму дозволив аналізувати воєнні злочини, вчинені в ході війни в Боснії та Герцеговині, у контексті ширших процесів – політичних, соціальних та етнічних трансформацій, що охопили Югославію наприкінці ХХ століття. Такий підхід передбачає розгляд подій не ізольовано, а як результат довготривалих змін: зростання націоналістичних настроїв, розпад федеративної держави, політичної нестабільності та загострення міжетнічних протиріч. Завдяки цьому стає можливим глибше розуміння причин ескалації конфлікту та характеру скоєних злочинів.

Принцип наукової об'єктивності забезпечив критичний і збалансований підхід до оцінки подій, уникнення односторонніх інтерпретацій та стереотипів. У роботі застосовувалася критика джерел — порівняння свідчень з різних сторін конфлікту, перевірка достовірності інформації, врахування авторської позиції та контексту створення документу чи свідчення.

Для реалізації цього принципу були використані різні типи джерел:

1. Особисті свідчення учасників і очевидців, які дозволяють реконструювати події на мікрорівні, відчувати їхню емоційну й гуманітарну складову;
2. Офіційні документи, включно з урядовими заявами, резолюціями міжнародних організацій, протоколами допитів тощо;
3. Матеріали Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії, які містять юридичну оцінку подій, списки обвинувачених, вироки, аналітичні доповіді;

¹ Banja Luka. UTM GRID/WGS 84 DATUM. GEOG_R1R_001/1. – IMG, March 1999. – 1 p.

4. Наукові праці незалежних істориків та експертів, що допомагають зіставити й узагальнити різні інтерпретації, а також визначити рівень консенсусу або наявність дискусій у науковому середовищі.

Принцип системності дає змогу розглядати явища як взаємопов'язані елементи загальної системи міжнародних конфліктів і правового врегулювання.

Для досягнення поставлених завдань було використано спеціально-історичні методи:

Історико-описовий метод допомагає систематизувати дані про ключові події війни та конкретні злочини.

Проблемно-хронологічний метод дозволяє дослідити динаміку розвитку конфлікту та військових злочинів, враховуючи етапи війни.

Системно-структурний метод сприяє аналізу структурних елементів злочинів (етнічна, політична та соціальна складові), а також їх взаємозв'язку із зовнішніми чинниками.

Порівняльно-історичний метод застосовано для зіставлення військових злочинів у Боснії з аналогічними подіями в інших збройних конфліктах сучасності.

У якості методологічної основи використано концепцію перехідного правосуддя (transitional justice), яка пояснює механізми притягнення до відповідальності за масові злочини, реабілітації постраждалих і відновлення справедливості в постконфліктних суспільствах. Ця теорія розглядає роль міжнародних трибуналів, таких як ІСТУ, у формуванні нових стандартів гуманітарного права та міжетнічного примирення.

Комплексний підхід до аналізу війни в Боснії та Герцеговині, її причин і наслідків, а також військових злочинів дозволяє не лише глибше зрозуміти природу конфлікту, а й оцінити ефективність міжнародного правосуддя в контексті забезпечення миру та безпеки.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в дослідженні вперше:

1. Розширено аналіз причин і особливостей воєнних злочинів у ході війни в Боснії та Герцеговині, із врахуванням локальних етнічних і політичних чинників.
2. Уточнено механізми здійснення воєнних злочинів, включаючи організацію етнічних чисток, геноциду та масових депортацій у ключових регіонах конфлікту.
3. Досліджено вплив міжнародного правосуддя на постконфліктну ситуацію, зокрема роль Міжнародного трибуналу з питань колишньої Югославії у процесі міжетнічного примирення та відновлення справедливості.
4. Визначено специфіку міжетнічних відносин у постконфліктний період через призму свідчень жертв і учасників подій.
5. Запропоновано новий підхід до оцінки наслідків конфлікту для формування сучасних стандартів міжнародного гуманітарного права та механізмів перехідного правосуддя.

Структурно робота поділена на три розділи, а також містить вступ, висновки, список використаної літератури, додатки та резюме.

РОЗДІЛ І. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПОЧАТОК ВІЙНИ В БОСНІЇ ТА ГЕРЦЕГОВИНІ.

Югославські війни були серією масштабних збройних конфліктів, що охопили територію колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія у 1990-х роках. Ці війни стали наслідком складних політичних, етнічних та економічних процесів, які відбувалися як у самій Югославії, так і в ширшому міжнародному контексті.

Наприкінці ХХ століття держава, що об'єднувала народи з різними історичними традиціями, релігіями, мовами та політичними орієнтаціями, опинилася у кризовому стані. На цьому тлі почали зростати сепаратистські настрої в республіках, зокрема в Словенії, Хорватії, Боснії та Герцеговині. Водночас сербське політичне керівництво прагнуло зберегти цілісність Югославії або, принаймні, домінування сербського етносу в нових політичних формах.

Щоб глибше зрозуміти причини майбутніх конфліктів і воєнних злочинів, важливо звернутися до передумов розпаду Югославії, що закладалися ще у другій половині ХХ століття. У цьому розділі розглянемо ключові чинники, які сприяли дезінтеграції держави, серед яких — економічна криза, національні суперечності, політична боротьба еліт та роль зовнішніх впливів.

1.1.Югославія напередодні розпаду: політичні, соціальні та етнічні фактори.

Більшість українських та зарубіжних науковців вважає, що старт протиріч на Балканах почався через утворення Королівства СХС у 1918 р.¹

¹ Сагай І. Співпраця Союзної Республіки Югославія (Сербія і Чорногорія) з Міжнародним трибуналом у Гаазі / Сагай І. // Вісник Львівського університету. – Серія Міжнародні відносини. – Вип. 19. – 2007. – С. 44–56

Але, якщо проглядати всю історичну ретроспективу, ми можемо побачити, що витoki проблеми з'явилися задовго до даної події. У XX ст. ці протиріччя досягли апогею та загострилися до рівня державного перевороту.

Балканські протиріччя почалися ще в далекому V – VII ст. під час заселення півострова через Велике переселення народів¹. Основною причиною міжетнічних протиріч була тема релігії, першою з яких стало християнство, яке почало розповсюджуватися по території Балкан. Але якщо словенці та хорвати прийняли на себе західний варіант християнства, то македонці, серби та чорногорці – східний варіант християнства².

Релігійна дефрагментація посилилася в XV ст., з приходом турків. Боснія і Герцеговина, Македонія, Сербія, Чорногорія піддавалася до впливу мусульманства, тому значна частина населення була ісламізована³.

Таким чином, у релігійному відношенні населення Балкан розділилося на католиків, православних та ісламістів, що і призвело до міжрелігійних конфліктів.

Політична ситуація регіону була не менш складною, через завоювання територій різними країнами, в середині створювався вплив різних держав, що призводило до соціальних та етнічних розбіжностей. Наслідком подібних процесів була слабка соціально-політична структура державних центрів та вплив на них іноземної дипломатії.

У 1960–1970-х роках у Сербії, Хорватії, Словенії та Косово розгорнулася перша внутрішня криза соціалістичної Югославії. У відповідь на зростання республіканських прагнень до автономії, Йосип Броз Тіто, президент СФРЮ та генеральний секретар Союзу комуністів Югославії, ініціював масові чистки в партійних організаціях окремих республік. Ці дії дозволили йому

¹ Робертсон Дж. Боснія й Герцеговина: п'ять років після створення ІФОР [Електронний ресурс] / Джордж Робертсон // Дзеркало тижня. – 2000. – 23– 29 грудня. – № 50 (323). – Режим доступу : <http://www.dt.ua/1000/1600/29830/>. – Дата доступу : 12.03.2013. – Назва з титулу екрану.

² Чорній В. Боснія і Герцеговина: з історії етносів і релігій / Людина і світ. – 2001. – № 7. – С. 45

³ Вулевич М. Боснія і Герцеговина: історія становлення миру і розвиток державності на сучасному етапі / Вулевич М. // Право України. – 1998. – № 4. – С. 101.

зміцнити свою особисту владу та утвердити централізований контроль над державою.

Комуністичне керівництво країни на початку 70-х років XX ст. розвернуло курс на зміцнення впливу партії та держави, посилення ідеологічного впливу на населення. Офіційно цей курс був запроваджений на 21 засіданні президії СКЮ та II конференції СКЮ (грудень 1971 – січень 1972 рр.), де було прийнято так звану «Програму дій»¹.

«Програма дій», ухвалена під час 21-го засідання Президії Союзу комуністів Югославії (СКЮ) та II конференції СКЮ (грудень 1971 – січень 1972 рр.), була офіційним ідеологічним документом, спрямованим на реакцію центральної влади на зростання національних рухів і республіканських ініціатив у межах федерації, зокрема в Хорватії (т. зв. "Хорватська весна").

Цей документ визначав жорсткий курс на централізацію влади, відновлення ролі партії як провідної сили в усіх сферах суспільного життя та боротьбу з "націоналістичними, ліберальними та опортуністичними" тенденціями в республіках. Програма мала на меті:

- зміцнення єдності СКЮ як єдиної керівної партії на рівні всієї федерації;
- протидію націоналізму в республіках та автономіях;
- посилення ідеологічного контролю над освітою, медіа, культурою;
- перевірку лояльності партійного апарату та кадрові "чистки".

У практичному вимірі це означало вилучення з політичного життя лідерів реформістських і національних рухів, зокрема в Хорватії (в тому числі таких фігур, як Савка Дабчевич-Кучар та Міка Трипало).

Таким чином, "Програма дій" була спробою Тіто й керівництва СКЮ зберегти контроль над федерацією в умовах дедалі глибших суперечностей між республіками та зростання локальних національних ідентичностей. Вона

¹ Виступ президента республіки І. Броз Тіто на зборах керівництва активу Соціалістичної республіки Сербія, що відбувся 16 жовтня 1972 р. Ідейний та політичний наступ СКЮ. Виступи тов. Тіто, Карделя та Доланця. Белград, 1977. С. 94-108.

також поклала початок періоду посилення репресій і політичного застою у 1970-х роках.

Остаточно курс на посилення комуністичного впливу був закріплений на Х з'їзді СКЮ в травні 1974 р. Таким чином Тіто намагався зберегти єдність Югославії, об'єднавши народ партійною ідеологією. Був зроблений висновок, що держава, що розвивається в умовах соціалізму, має грати найважливішу роль у житті суспільства¹.

Як пише Дж. Біланджіч, хорватський історик, на початку 1970 рр. процес демократизації Югославії перервався і держава знову повернулася до режиму «твердої диктатури». Біланджіч називає це «партійно-державним переворотом», що був виконаний Й. Броз-Тіто, Е. Карделем і В. Бакарічем. Але все було не так глобально, Тіто контролював процеси в країні, потихеньку вводив політичні зміни в державу, що майже не вплинули на соціальну сферу населення².

У країні була проведена конституційна реформа, яка розпочалася ще в 1967–1971 роках. У цей період було прийнято низку поправок до Конституції, які суттєво розширили спектр прав союзних республік та автономних країв. Конституція Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія проголошувала розвиток системи «соціального самоврядування», що охоплювала всі сфери суспільного життя. Конституція 1974 року додатково закріпила розширення політичних та економічних повноважень федеративних органів влади. Відповідно до неї, Югославія визначалася як «державна співдружність добровільно об'єднаних народів, їх соціалістичних республік та автономних країв».

Таким чином, керівництво країни постало перед вибором подальшого курсу розвитку: у напрямку демократизації або збереження республіканської моделі управління. Робітничому класу було надано право на володіння

¹ Долечек Р. Оптужујем Европску унију, НАТО и Америку / Рајко Долечек. – Београд : Ривел, 1998. С. 98.

² Bilandžić D. Jugoslavia poslije Tita (1980-1985). Zagreb: Globus, 1986. S. 134 -135.

«додатковою власністю», якою кожен мав змогу розпоряджатися індивідуально. У 1974 році Югославія, згідно з новою Конституцією, набула ознак конфедеративного устрою. Республіки поступово почали трансформуватись у самостійні соціально-економічні одиниці.

Реформа Конституції, що була направлена на ослаблення союзного централізму, призвела, до посилення державного компоненту республік як захисту націй. Тіто думав, якщо ввести сильний єдиний Союз комуністів Югославії, що гарантував би політико-ідеологічну єдність держави, то цим можна нейтралізувати національну ідентичність всередині країни. Однак СКЮ втратив єдність та був підвержений міжетнічним та політичним міжусобицям, а його члени обрали шлях до місцевих інтересів та національної самобутності.

Таким чином, окреслювалась ключова особливість реформ у Югославії. Основна увага була зосереджена на економічній сфері та міжнаціональних відносинах. Відносна демократизація впливала на економічний курс розвитку країни, водночас ускладнюючи міжетнічні зв'язки. Децентралізація сприяла активізації національних рухів у різних регіонах, що, своєю чергою, зумовлювало зростання напруженості в окремих частинах країни.

Влада Югославії продовжувала проводити політику децентралізації, вважаючи, що саме так можна придушити міжнаціональні протиріччя. Югославія йшла у бік тоталітарного та жорсткого радянського федералізму, але навіть цим не вдалось загасити національне питання.

Також була введена «організація об'єднаної праці» та «делегатська система», головною метою яких було покінути з «менеджерами та технократами», яких зміцнили роки економічних реформ та стали достойними конкурентами політичній силі країни.

Організація об'єднаної праці та Делегатська система були внесені в нову Конституцію. У «Законі про трудові об'єднання», що вийшов у 1976 р. йшлося про те, що самоврядування утворює нові соціальні відносини на основі трудових об'єднань за рамками підприємства. Створювались «Основні

організації об'єднаної праці» та «Складні організації об'єднаної праці». ОООП створювались не лише на підприємствах, але і у сфері торгівлі та обслуговування¹.

Общинна скупщина утворювалась з трьох палат: віче трудових об'єднань, віче місцевих співтовариств та суспільно-політичне віче. Крайові та республіканські скупщини також складались з трьох палат, а скупщина СФРЮ складалась лише з двох палат: Союзного Віче та Віче Республік та Автономних Країв².

Тож, Делегатська система, впроваджувалася для того, щоб розширити вплив соціуму на політику.

Після смерті Й. Броз Тіто, 4 травня 1980 р. до влади прийшли Президія СФРЮ та Президія ЦК СКЮ, що обирались в порядку ротації керівників на один рік. Система недовгострокового управління не могла надати країні стабільності³.

Економіка країни почала стрімко падати, з'явилась проблема великої заборгованості, що була посилена нафтовою кризою та збільшенням цін на енергоносії. Невдала економічна політика, самостійність республік, світова криза призвели до економічної кризи Югославії. Але замість кардинальних економічних реформ керівництво країни могло запропонувати «Довгострокову програму економічної стабілізації».

Ця програма була підготована через два роки після початку кризи, головним координатором в Президії СФРЮ Сергієм Крайгером. Але через

¹ Чорній В. Боснія і Герцеговина: з історії етносів і релігій / В. Чорній // Людина і світ. – 2001. – № 7. – С. 45–51

² Яровий В.І. Історичні передумови етнополітичного конфлікту в Косово та Метохії / В.І. Яровий // Вісник Київського славистичного університету. – Вип. 15. – К. : КСУ, 2004. – С. 197–215

³ Рудяков П. М. Конфліктні вузли цивілізаційної «карти» Європи у XX ст.: Характер і витоки Балканської кризи. Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект. К., 2004. С. 220.

те, що вона не виконувалась інфляція в країні становила 60% замість запланованих 15%¹.

Тож було прийнято рішення перейти до «національної економіки», згідно з якою кожна республіка виробляла б для себе все необхідне. У окремих республіках були введені права захисту власних підприємств від внутрішньодержавної конкуренції. Це і призвело до ще більшого розколу між республіками, адже зараз вони були економічно не залежні одна від одної.

Головною особливістю реформ у Югославії була спроба поєднати елементи соціалістичної моделі з демократичними механізмами самоврядування. У центрі реформ стояло прагнення побудувати систему, яка б забезпечувала як економічну ефективність, так і збереження національної єдності. Основна увага зосереджувалась на трансформації економіки та регулюванні міжнаціональних відносин. Водночас відносна демократизація ускладнювала реалізацію централізованого економічного курсу, а децентралізація сприяла активізації національних рухів по всій країні. Усе це призводило до наростання внутрішньої напруги в регіонах.

1.2. Декларація незалежності Боснії та Герцеговини та початок військового конфлікту.

На початку 90-х років XX століття Боснія та Герцеговина опинилася на історичному роздоріжжі. Вирішувалося питання про майбутнє держави: чи бути в складі Югославії або стати незалежним. На превеликий жаль, саме запеклі суперечки між основними етнічними групами на цю тему стали каталізатором великого воєнного конфлікту.

На момент розпаду СФРЮ та проголошення власної незалежності, Боснія була багатонаціональною державою. Згідно з переписом 1991 року в Боснії і Герцеговині проживали три основні національності – 1,9 млн.

¹ Шилова А. Визрівання державно-політичної кризи в СФРЮ та її наслідки. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: Історія. 2007. № 89/90. С. 121.

вихідців з мусульманських країн (43,4%), 1,3 млн сербів (31,2%) та 760 тисяч хорватів (17,3%) при загальній чисельності населення країни в 4,3 млн. чоловік. Цікавим фактом стало те, що 242 тисячі осіб (5,6%) назвали себе югославами¹. Таким чином, домінуючої нації в Боснії не було, а, отже, збереження єдності держави і навіть просто миру було можливе лише за загальної скоординованої діяльності трьох основних націй у політичній сфері².

Сама можливість такої діяльності стала реальною після кардинальних змін у політичному устрої, які відбулися у СФРЮ на початку останнього десятиліття XX століття під впливом серйозної економічної та політичної кризи. У липні 1990 року були прийняті поправки до Конституції Боснії і Герцеговини, які запроваджували принцип багатопартійності³. У листопаді-грудні 1990 року у Боснії відбулися перші вибори на цій основі. Перемогу на них здобули 3 національні партії – Партія демократичної дії (ПДР), яка представляла інтереси мусульман, Сербська демократична партія (СДП) та Хорватська демократична співдружність (ХДС). На місцевих виборах спостерігалася наступна закономірність – у громадах, де явно переважала якась етнічна група, як правило, перемогала партія, яка представляла інтереси цієї групи.

Таким чином, на виборах найбільш популярними були саме національні партії, що стало першою передумовою майбутнього міжетнічного конфлікту.

¹ Popis Stanovništva, Domaćinstava, Stanova i Poljoprivrednih Gazdinstava 1991. Nacionalni Sastav Stanovništva: Rezultati za Republiku po Opštinama i Naseljenim Mjestima 1991. URL: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20naseljenim%20mjestima%20bilten%20234.pdf> (Дата звернення: 15.02.2025)

² Askin D.K. Omarska Camp, Bosnia. Broken Promises of Never Again [Електронний ресурс] / Kelly D. Askin // Human Rights. 2003. Number 30. P. 12. Режим доступу : <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/huri30&div=10&id=&page=>. (Дата доступу : 15.02.2025)

³ Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini u periodu 1945.–1990. URL: <https://www.parlament.ba/istorija/default.aspx?id=27881&langTag=bs-BA&pril=b> (дата звернення: 15.02.2025)

Незважаючи на те, що вони спочатку сформували коаліцію, подальше їхнє співробітництво було вкрай важким. Причиною цього стали діаметрально протилежні погляди цих партій на політичне майбутнє Боснії і Герцеговини. Боснійські серби виступали за збереження Югославії або у разі остаточного розпаду федерації; приєднання до Сербії. Хорвати ж бажали приєднання до Хорватській республіці, яка на той час уже не приховувала своїх намірів вийти зі складу СФРЮ. Як проміжний захід, обома цими національними партіями розглядалася можливість перетворення Боснії у федеративну державу засновану етнічних засадах (проте це було дуже важко через те, що у Боснії, до 1991 року, мало існувало етнічно «чистих» районів). Мусульмани (у цей час поширюється їхня самоназва – «бошняки») ж наполягали на єдиній та, що було дуже актуальним на той момент, унітарній Боснії і Герцеговині¹.

Всі ці протиріччя між етнічними групами різко погіршилися через розпад СФРЮ і військові конфлікти, що виникали в результаті цього процесу. 25 червня 1991 року свою незалежність проголосили Словенія та Хорватія². Якщо в Словенії цей акт викликав конфлікт тривалістю лише в 10 днів, то в Хорватії розгорнулася справжня громадянська війна між хорватами та місцевими сербами, що тривала до 1995 року. Це не могло не погіршити і так погані взаємини між боснійськими сербами та хорватами. 8 вересня 1991 року незалежність проголосила Македонія, яка стала вже третьою країною федерації, яка зробила це. Дані події на просторах Югославії, вимагали від уряду Боснії остаточного рішення щодо подальшої долі держави. Це рішення стало каталізатором міжетнічного конфлікту в Боснії і Герцеговині³.

14 жовтня 1991 року скупщина Боснії прийняла «Меморандум про суверенітет Боснії і Герцеговини», запропонований мусульманськими

¹ Забара В. В. Політичні перетворення «післядейтонської» Боснії і Герцеговини (1996–2012 рр.): проблеми періодизації / В. В. Забара // Історичний архів. 2013. №10. С. 38-44.

² Електронний ресурс <https://adattar.adatbank.ro/Horvatorszag/d910625b.html> (дата звернення 11.04.2025)

³ Іщенко Н. Конфлікт у Боснії і Герцеговині / Н. Іщенко // Конфлікти, що змінили світ. Харків, 2020. С. 65-88.

депутатами, без схвалення протестувальниками сербськими депутатами, які залишили залу парламенту¹.

25 січня 1992 року скупщина Боснії ухвалила рішення про проведення плебісциту. Це викликало великі протести сербських депутатів, які знову покинули парламент². Народне волевиявлення було проведено 29 лютого – 1 березня 1992 року. На ньому ставилося питання: «Ви за суверенну та незалежну Боснію та Герцеговину, державу рівноправних громадян, народів Боснії та Герцеговини – мусульман, сербів, хорватів та представників інших народів, які живуть у ній?». «За» проголосувало 99,7% тих, хто з'явився на референдум. Але явка склала лише 63,4% – серби референдум бойкотували. Боснія стала незалежною³. Незважаючи на ігнорування референдуму однієї з найбільш численних етнічних груп держави він став підставою для міжнародного визнання Боснії та Герцеговини: 6 квітня 1992 року незалежність Боснії визнали країни ЄС, а вже наступного дня аналогічний крок зробили США. 22 травня того ж року Боснія та Герцеговина стала членом ООН⁴.

Але всі ці рішення ухвалювалися вже на тлі протистояння етнічних груп в Боснії, хоча воно було поки що мирним. Найзапеклішими противниками проголошення незалежності Боснії та Герцеговини були серби. Ще з травня

¹ Bosnia-Herzegovina Declares Sovereignty. URL: <http://www.apnewsarchive.com/1991/Bosnia-Herzegovina-Declares-Sovereignty/ide55cf92699b2e198b666867b55be91ac> (Дата звернення 15.02.2025)

² Odluka o Raspisivanju Republičkog Referenduma za Utvrđivanje Statusa Bosne i Hercegovine. URL: <http://bosnjaci.wordpress.com/2014/02/28/1-mart-dannezavisnosti-bih/> (Дата звернення 15.02.2025)

³ Report of OSCE. The Referendum on Independence in Bosnia-Herzegovina: February 29-March 1, 1992 URL: http://csce.gov/index.cfm?FuseAction=UserGroups.Home&ContentRecord_id=250&ContentType=G&ContentRecordType=G&UserGroup_id=5&Subaction=ByDate (Дата звернення: 15.02.2025)

⁴Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю: 46/237. Прийом Республіки Боснії та Герцеговини в члени Організації Об'єднаних Націй URL : <http://daccessddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/353/07/IMG/N9235307.pdf?OpenElement> (Дата звернення 15.02.2024).

1991 року в БіГ починаються створювати Сербські автономні області¹. У відповідь на «Меморандум про суверенітет БіГ», 24 жовтня 1991 року ними було створено Скупщину сербського народу в Боснії і Герцеговині². Їй було ухвалено рішення про проведення плебісциту сербського народу Боснії, який відбувся 9-10 листопада. За його результатами, більшість боснійських сербів висловилися за те, щоб залишитись у складі оновленої Югославії³. Саме на підставі цього рішення, скупщина сербського народу 9 січня 1992 року проголосила створення Республіки Сербської БіГ, як федеративна одиниця Югославії⁴. Її президентом став Радован Караджич, а фактичною столицею Республіки Сербської було Пале (15 км від Сараєво). Боснійські серби відразу опинилися у дещо кращому становищі, ніж інші етнічні групи, оскільки активну підтримку їм надавало керівництво Югославії та Югославська народна армія (ЮНА). Підтримка ЮНА висловилася у те, що сербам залишилася більшість її озброєння⁵.

Міжнародна спільнота робила численні спроби зупинити конфлікт у Боснії. 21 лютого 1992 року було засновано Сили Організації Об'єднаних Націй з охорони (СООНО), які діяли на території колишньої СФРЮ⁶. У

¹ Вулевич М. Боснія і Герцеговина: історія становлення миру і розвиток державності на сучасному етапі / Вулевич М. // Право України. 1998. № 4. С. 100 -106.

² Одлуку о оснивању Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини. URL: http://www.narodnaskupstinars.net/images/docs/katalog_izlozbe.pdf (Дата звернення: 15.02.2025)

³ Народна Скупштина Републике Српске 1991.-2011. Каталог изложбе. URL: http://www.narodnaskupstinars.net/images/docs/katalog_izlozbe.pdf. (Дата звернення 15.02.2025)

⁴ Декларација о проглашењу Републике српског народа Босне и Херцеговине URL: http://sr.wikisource.org/wiki/Декларација_о_проглашењу_Републике_српског_народа_Босне_и_Херцеговине. (Дата звернення 15.02.2025)

⁵ Іщенко Н. Конфлікт у Боснії і Герцеговині / Н. Іщенко // Конфлікти, що змінили світ. Харків, 2020. С. 68 - 88.

⁶ Резолюція 743 (1992), принята Радою Безпеки на його 3055 засіданні 21 лютого 1992 року. URL: <http://daccessddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/012/50/IMG/NR001250.pdf?OpenElement> (Дата звернення: 15.02.2025)

лютому 1992 року з ініціативи Конференції з питань Югославії почалися переговори щодо запобігання війні, в якій брали участь лідери всіх 3 основних етнічних груп Боснії – Алія Ізетбегович, Радован Караджич та Мате Бобан. Згідно з угодою, що отримала назву Лісабонського (або план Каррінгтона-Кутілейру), передбачалося поділ влади щодо етнічному принципу у вигляді створення національних кантонів. Договір був підписаний усіма сторонами 18 березня [17]. Проте за 10 днів, лідер мусульман А. Ізетбегович, після зустрічі з послом США Уорреном Циммерманом, відкликав свою підпис¹. А вже навесні 1992 року, незважаючи на всі дипломатичні переговори, в країні вже розгорнулися запеклі військові бої між бошняками, сербами та хорватами.

Це було викликано спочатку діаметрально протилежними поглядами 3 етнічних груп на розвиток Боснії після бурхливих подій початку 90 рр. XX ст., сьогодні відомих як розпад Югославії. І пом'якшити цю напруженість не змогли ні переговори між лідерами етнічних громад, ні міжнародне втручання у справи Боснії і Герцеговини.

1.3. Основні учасники конфлікту та їхні цілі

Конфлікт у Боснії та Герцеговині залучив три основні етнічні групи: боснійських мусульман (бошняків), сербів і хорватів, кожна з яких мала свої політичні та військові інтереси.

Спеціального роз'яснення вимагає виникнення такого етноніму для однієї з груп населення Балканах (за югославською термінологією – народу), як мусульмани. У переписі населення Югославії 1948 р. вони фігурували як мусульмани, що не визначилися, в 1953 р. – югослави не визначилися, в 1961 р. – мусульмани (етнічна приналежність), 1971 р. – мусульмани у сенсі

¹ Interview. Warren Zimmerman: My Role In Bosnia (27 June 1994). URL:

<http://www.tol.org/client/article/15922interviewwarrenzimmermanmyroleinbosnia.html?print> (Дата звернення: 15.02.2024)

народності, 1981 і 1991 р. – Мусульмани (з великої літери, як заведено писати в цій країні національність)¹.

Можна погодитися з думкою, що категорія «мусульмани як національність» була сконструйована та офіційно визнана в період з 1961 по 1971 р. Під впливом загальної етнізації соціальних категорій². Справді, ця народність свідомо формувалася владою СФРЮ. Але водночас не можна не враховувати, що розмовляючи сербохорватською (сербською або хорватською) мовою боснійські мусульмани, як показали дані трьох попередніх переписів, переважно більшість не називали себе ні сербами, ні хорватами, віддаючи перевагу «позаетнічній» категорію. Вони самоідентифікувалися або за віросповіданням, або як югослави.

В результаті в Боснії та Герцеговині сконцентрувалося найбільше осіб південнослов'янського походження, які замість християнства (православ'я і католицизму) прийняли іслам. Саме вони й склали основу сучасної етнічної групи, яку в Югославії стали називати мусульманами, а згодом бошняками. Нерідко нову релігію спочатку сприймали формально, вважаючи відступництво від віри батьків тимчасовим явищем. Нащадки, виховані за канонами ісламського права, не прагнули до повернення до колишньої віри³. Разом із прийняттям ісламу у життя цієї групи населення ширше, ніж у життя решти населення Балкан, проникала так звана східна культура. Велику роль у її поширенні зіграв шаріат, що фактично регламентує все життя мусульманських суспільств і їх окремих членів.

У ході останнього перепису населення в СФРЮ, який проводився у 1991 році, поряд із високим відсотком громадян, що самовизначилися як «мусульмани», серед мусульман/бошняків спостерігалася значна розбіжність

¹ Іщенко Н. Конфлікт у Боснії і Герцеговині / Н. Іщенко // Конфлікти, що змінили світ. Харків, 2020. С. 65-88.

² Lucic Iva. Making the “Nation” Visible: Census Policy in Yugoslavia in 1970–1971. Paper presented at the 14th ASN Convention. New York, 2009.

³ Іщенко Н. Конфлікт у Боснії і Герцеговині / Н. Іщенко // Конфлікти, що змінили світ. Харків, 2020. С. 65-88.

у підходах до національної ідентифікації. За даними Статистичного комітету Боснії і Герцеговини (Zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine)¹, у 1993 році було зафіксовано 22 різних термінологічних варіанти для самоідентифікації представників цієї групи. Серед них — «мусульманин», «боснієць», «бошняк», «ісламський боснієць», «слов'янин-мусульманин», «югослав-мусульманин», «турок», «ісламіт», а також такі форми, як «не визнаю національності, лише релігію» або «балканський мусульманин».

Під час Боснійської війни бошняки активно виступали за збереження єдиної та незалежної Боснії і Герцеговини. Вони створили Армію Республіки Боснія і Герцеговина (АРБіГ), яка боролася за територіальну цілісність країни та рівні права для всіх етнічних груп.

Міжнародна спільнота, зокрема ООН та США, надала значну підтримку бошнякам. ООН ініціювала операцію «Запрет полёта» (Operation Deny Flight) у квітні 1993 року, яка передбачала встановлення безпольотної зони над Боснією і Герцеговиною та проведення повітряних операцій для захисту цивільного населення. НАТО, у співпраці з ООН, здійснювало повітряні удари по позиціях сербських сил, що сприяло зменшенню насильства проти мирного населення².

Сполучені Штати Америки також надали військову підтримку, включаючи постачання озброєння та техніки, що дозволило боснійським мусульманам ефективніше протистояти агресії. Ці дії міжнародної спільноти були спрямовані на підтримку зусиль бошняків у захисті суверенітету та територіальної цілісності Боснії і Герцеговини.

¹ Nacionalni sastav stanovništva 1991. Rezultati za republiku i po opštinama 1991., oljoprivrednih gazdinstava 1991. Republika Bosna i Hercegovina. Sarajevo : Zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, december/prosinac 1993. godine. 132 str.

² NATO Forces in Bosnia Arrest War Crimes Indictree Naser Oric (Oric is a former commander of the Srebrenica Division) [Електронний ресурс] // U.S. Department Of State. Режим доступу : [www.usinfo.state.gov/Current Issues](http://www.usinfo.state.gov/Current%20Issues). (Дата доступу : 15.02.2025)

Бошняки зазнали найбільших втрат під час воєнних дій, оскільки опинились між сербськими та хорватськими військовими формуваннями.

Серби в Боснії і Герцеговині прагнули створити власну сербську державу в межах Боснії і Герцеговини або приєднатися до Сербії. Вони були представлені Сербською демократичною партією (СДС), очолюваною Радованом Караджичем. Серби отримували підтримку з боку Югославської народної армії (ЮНА) та уряду Сербії під керівництвом Слободана Мілошевича¹.

Сербські сили створили Армію Республіки Сербської (АРС), очолювану генералом Ратко Младичем. АРС здійснювала військові операції з метою захоплення територій і проведення етнічних чисток проти бошняків і хорватів².

Серби проводили облоги міст, масові вбивства та етнічні чистки для досягнення своїх цілей. Одним з найжахливіших епізодів стала різанина в Сребрениці в 1995 році, коли сербські сили вбили понад 8 тисяч боснійських мусульман. Міжнародні санкції та військове втручання НАТО змусили сербське керівництво сісти за стіл переговорів, що привело до підписання Дейтонських угод³.

Хорвати в Боснії і Герцеговині прагнули створити власну хорватську автономію або приєднатися до Хорватії. Вони були представлені Хорватською демократичною співдружністю Боснії і Герцеговини (ХДС БІГ), очолюваною Матою Бобаном⁴.

¹ Іщенко Н. Конфлікт у Боснії і Герцеговині / Н. Іщенко // Конфлікти, що змінили світ. Харків, 2020. С. 65-88.

² Там само, С. 85

³ Гончар Б. М. Миротворчі операції НАТО на Балканах контексті стратегічної ситуації в Європі 90-х років XX століття / Гончар Б.М., Орлик В.В. // Вісник Київського Національного Університету ім. Т. Шевченка. 2003. №69 (№68–70). – С.92–95

⁴ Долечек Р. Оптужујем Европску унију, НАТО и Америку / Рајко Долечек. – Београд : Ривел, 1998. С. 98.

Хорватські сили створили Хорватську раду оборони (ХРО), яка спочатку співпрацювала з боснійськими силами проти сербів, але пізніше між ними також спалахнули збройні сутички, зокрема у Мостарі¹.

Хорвати намагалися створити Хорватську республіку Герцег-Босну в межах Боснії і Герцеговини. Вони брали участь у Вашингтонських угодах 1994 року, які завершили бойові дії між бошняками і хорватами та сприяли створенню Федерації Боснії і Герцеговини².

Сербія під керівництвом Слободана Мілошевича підтримувала сербські сили в Боснії і Герцеговині з метою створення "Великої Сербії". Мілошевич надавав політичну, військову та економічну підтримку боснійським сербам³.

Югославська народна армія (ЮНА) брала участь у конфлікті на боці боснійських сербів, забезпечуючи їх зброєю, тренуванням та іншими ресурсами⁴.

Сербія намагалася досягти своїх цілей шляхом підтримки сербських націоналістичних рухів у Боснії і Герцеговині. Міжнародні санкції та економічна ізоляція, а також військові операції НАТО суттєво ослабили позиції Сербії і змусили Мілошевича брати участь у мирних переговорах, що привели до підписання Дейтонських угод⁵.

¹ Єлавич Б. Історія Балкан ХХ століття. К., 2003. С. 135 – 140.

² Іщенко Н. Конфлікт у Боснії і Герцеговині / Н. Іщенко // Конфлікти, що змінили світ. Харків, 2020. С. 65-88.

³ Долечек Р. Оптужујем Европску унију, НАТО и Америку / Рајко Долечек. – Београд : Ривел, 1998. С. 98.

⁴ Там само. С. 17.

⁵ Дергачов В. Розколотий простір Східної Європи [Електронний ресурс] / В. Дергачов // День. № 132. 27 липня 2001 р. Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua>.

Хорватія під керівництвом президента Франьо Туджмана підтримувала хорватів у Боснії і Герцеговині з метою створення власної хорватської автономії або приєднання цих територій до Хорватії¹.

Хорватія надавала військову підтримку Хорватській раді оборони (ХРО) в Боснії і Герцеговині, а також брала участь у бойових діях проти сербських сил².

Хорватія брала участь у Вашингтонських угодах 1994 року, що сприяли створенню Федерації Боснії і Герцеговини. Військове втручання Хорватії у 1995 році (операція "Олуя") також допомогло змінити баланс сил на Балканах і прискорити завершення війни³.

Міжнародна спільнота, включаючи ООН, НАТО, Європейський Союз і окремі країни (зокрема США), намагалася зупинити насильство та забезпечити мир і стабільність у регіоні⁴.

ООН направила миротворчі сили (UNPROFOR), щоб захистити цивільне населення і створити "зони безпеки". НАТО провело повітряні удари по сербських позиціях у 1995 році (операція "Deliberate Force")⁵.

Міжнародне співтовариство спочатку повільно реагувало на конфлікт, але згодом вжило рішучих заходів, включаючи санкції проти Сербії, гуманітарну допомогу постраждалим та військове втручання. Міжнародні

¹ Павлюк Т. Еволюція політики ЄС щодо країн Західних Балкан / Т. Павлюк // Слов'янський вісник. 2011. Вип. 12. С. 224-229.

² Там само. С. 132 -154.

³ Долечек Р. Оптужујем Европску унију, НАТО и Америку / Рајко Долечек. – Београд : Ривел, 1998. С. 98.

⁴ Там само. С. 290.

⁵ Сілайджич Х. Спогади про участь у переговорах на авіабазі ВПС США в Дейтоні в листопаді 1995 р. // Д/ф "Загибель Югославії". Частина № 6 "Мир по-американськи".\

зусилля призвели до підписання Дейтонських угод, які завершили війну і заклали основу для відновлення країни¹.

Роль основних учасників Боснійської кризи була визначальною для її розвитку та завершення. Кожна сторона переслідувала свої цілі, використовуючи різні стратегії і засоби. Міжнародне втручання стало ключовим фактором у зупинці насильства та досягненні мирних угод. Незважаючи на завершення війни, її наслідки й досі впливають на політичну і соціальну ситуацію в Боснії і Герцеговині.

Боснійська криза стала одним із найгостріших конфліктів на теренах колишньої Югославії, відзначаючись складною етнополітичною структурою та глибокими історичними суперечностями. Основні учасники конфлікту — боснійські мусульмани (бошняки), серби та хорвати — переслідували суперечливі цілі, що ускладнювало мирний діалог та сприяло ескалації насильства. У відповідь на гуманітарну катастрофу, міжнародна спільнота, насамперед ООН, НАТО та США, втрутилася з метою зупинити кровопролиття та стабілізувати регіон.

Роль Армії Республіки Боснія і Герцеговина (АРБіГ) в обороні територіальної цілісності країни була визначальною для збереження незалежності держави. Разом з тим, дипломатичний тиск та військові дії міжнародних сил стали вирішальними у припиненні активної фази бойових дій.

Хоча конфлікт завершився підписанням Дейтонської мирної угоди у 1995 році, його наслідки й досі відчуються — як у структурі влади, так і в міжетнічних відносинах. Боснія і Герцеговина залишається прикладом складної післявоєнної трансформації, що потребує постійної міжнародної підтримки та внутрішнього діалогу.

¹ Сілайджич Х. Спогади про участь у переговорах на авіабазі ВПС США в Дейтоні в листопаді 1995 р. // Д/ф “Загибель Югославії”. Частина № 6 “Мир по-американськи”.

РОЗДІЛ II. ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ В ХОДІ БОСНІЙСЬКОЇ ВІЙНИ

Боснійська війна (1992–1995 рр.) є одним із найтрагічніших прикладів збройного конфлікту на теренах Європи після Другої світової війни, в якому масштабно й системно порушувалися норми міжнародного гуманітарного права. У центрі конфлікту опинилися етнічні, релігійні та політичні суперечності між трьома основними народами країни — боснійськими мусульманами (бошняками), хорватами та сербами. Зіткнення переросло в криваву громадянську війну, під час якої цивільне населення стало головною жертвою організованих дій воєнного характеру.

Важливим аспектом вивчення цього конфлікту є аналіз військових злочинів, які супроводжували бойові дії. Вони мали не лише безпосередній вплив на перебіг війни, а й залишили глибокі соціальні, психологічні та правові наслідки, які відчуються і сьогодні. Злочини, скоєні під час Боснійської війни, викликали широкий резонанс у міжнародному співтоваристві та стали каталізатором створення міжнародних механізмів переслідування злочинців, зокрема Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ).

У даному розділі буде здійснено комплексний аналіз найбільш значущих воєнних злочинів, серед яких: масові вбивства та етнічні чистки як форма геноциду і засіб досягнення політичних цілей; облога Сараєва як приклад цілеспрямованого терору проти цивільного населення; функціонування концентраційних таборів, де застосовувалися тортури, жорстоке поводження та масові зґвалтування; а також загальні порушення прав людини, які набули системного характеру. Такий підхід дозволяє не лише зрозуміти масштаби трагедії, а й оцінити ефективність міжнародної реакції на подібні злочини, що є актуальним і в сучасних умовах глобальної безпеки.

2.1. Масові вбивства та етнічні чистки.

Масові вбивства та етнічні чистки стали фундаментальними елементами Боснійської війни, які не тільки визначили її характер, а й стали одним із найбільш болючих нагадувань про те, що Європа, навіть наприкінці ХХ століття, не застрахована від масштабного насильства на етнічному ґрунті. В умовах розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії і зростання націоналістичних настроїв, конфлікт в Боснії набув форми тристороннього протистояння між боснійськими мусульманами (бошняками), хорватами та сербами, де основним інструментом досягнення політичних цілей стало знищення або вигнання інших етнічних груп з територій.

Особливо активну участь у проведенні етнічних чисток брали сили боснійських сербів, які отримували підтримку з боку Югославської народної армії (ЮНА), а пізніше – від уряду Республіки Сербії. Стратегія "велика Сербія", популяризована ідеологами сербського націоналізму, передбачала створення територіального коридору, який об'єднав би всі "сербські землі", що й вимагало усунення несербського населення з цих районів¹.

Етнічні чистки в Боснії не були спонтанними актами насильства чи емоційної помсти – вони були частиною організованої воєнної та політичної стратегії, ретельно спланованої та реалізованої з чіткими цілями. Основною метою цієї стратегії було створення етнічно однорідних територій, які б відповідали політичним планам новоутворених квазі-держав, зокрема Республіки Сербської та Герцег-Босни².

На початку 1990-х років у політичному дискурсі лідерів сербської та хорватської націоналістичної еліти активно просувалися концепції «великої Сербії» та «великої Хорватії». Обидві ідеї передбачали перекроювання

¹ Burg S. L., Shoup P. S. The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention. Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1999. С. 200 - 260.

² Honig J. W., Both N. Srebrenica: Record of a War Crime. New York: Penguin Books, 1997. С. 107 - 110.

кордонів та створення національних держав шляхом розчленування Боснії і Герцеговини. Щоб ці ідеї реалізувати, необхідно було усунути з відповідних територій неугodne етнічне населення - передусім боснійських мусульман¹.

Етнічні чистки реалізовувалися у три етапи:

1. Військове захоплення територій – регулярні або напіврегулярні сили входили в селища чи міста, використовуючи артилерію, міномети, бронетехніку, часто атакуючи цивільні об'єкти.
2. Залякування населення – через терор, зґвалтування, вбивства, катування, спалення будинків, руйнування релігійних споруд. У деяких випадках масові вбивства починалися в перший же день після окупації.
3. Примусове переміщення – тих, хто вижив, відправляли до тимчасових таборів або змушували залишити територію. Переміщення супроводжувалося пограбуваннями та приниженням.

У багатьох районах функціонували списки «небажаних» – представників інтелігенції, релігійних діячів, активістів, яких систематично арештовували, катували або вбивали. Проти населення використовували психологічні методи тиску, щоб змусити його добровільно покинути домівки.

Однією з характерних рис етнічної чистки була спроба знищення не лише фізичної присутності певної етнічної групи, а й її культурної та релігійної спадщини. Мечеті, церкви, культурні центри, архіви, кладовища – усе це систематично знищувалося. Наприклад, у місті Мостар був підірваний старовинний арковий міст, символ міжетнічної єдності, який мав статус культурної спадщини ЮНЕСКО².

У конфлікті 1992-1995 років під удар потрапили релігійні споруди, історичні пам'ятки, архіви, музеї, освітні заклади та навіть приватні бібліотеки. Знищення цих об'єктів мало не випадковий, а символічний

¹ Honig J. W., Both N. Srebrenica: Record of a War Crime. New York: Penguin Books, 1997. С. 109.

² Bose S. Bosnia After Dayton: Nationalist Partition and International Intervention. New York: Oxford University Press, 2002. С. 96.

характер - це був удар по колективній пам'яті, по самоідентифікації етнічних та релігійних громад¹.

Однією з найпоширеніших форм культурного знищення стало руйнування мечетей, церков та монастирів:

У місті Фоча було знищено всі 13 мечетей, включаючи знамениту Алат-мечеть XVI століття, визнану архітектурною перлиною османського періоду.

У Баня-Луці сербські сили зруйнували всі 16 мечетей, серед них – Ферхадія-мечеть, пам'ятку культури національного значення.

Не лише мусульманські споруди зазнали руйнування – у зонах контролю боснійських мусульман і хорватів також траплялися випадки знищення православних церков або католицьких храмів, особливо в регіонах зі змішаним населенням².

Руйнування релігійних споруд мало символічну мету - воно демонструвало, що на цій території «більше немає» іншого народу, іншої віри, іншої історії.

Одним із найбільш шокуючих прикладів стало знищення Старого мосту у Мостарі (Stari Most), побудованого в XVI столітті. У листопаді 1993 року його знищили хорватські сили. Міст був символом зв'язку між культурами, між Сходом і Заходом, християнством і ісламом. Його руйнування стало однією з найгучніших культурних трагедій Європи того періоду.

У Сараєві під час облоги був знищений Орієнтальний інститут, де зберігались тисячі османських рукописів, документів та карт. Також була

¹ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Judgment – Prosecutor v. Radovan Karadžić (IT-95-5/18-T). The Hague: ICTY, 2016.

URL: https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/en/160324_judgement.pdf

² Шишка Р. М. Особливості кваліфікації міжнародних злочинів у практиці МКТЮ. Вісник Львівського університету. Серія: Юридична. 2019. №70. С. 118–124.

зруйнована Національна бібліотека Боснії і Герцеговини (Війєчниця), де згоріли понад 2 мільйони книг, включно з унікальними виданнями.

Ці акти розцінюються не лише як воєнні злочини, а й як спроба знищити саму культурну пам'ять народу¹.

Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії (МКТЮ) визнав, що знищення культурної спадщини в багатьох випадках було частиною геноцидальної політики. Судді зазначили, що такі дії мали не лише матеріальний, а й психологічний ефект – вони сприяли «культурному очищенню», тобто спробі знищити історичну присутність певної етнічної або релігійної групи².

Таким чином, культурна ідентичність була навмисною мішенню під час Боснійської війни. Її знищення відбувалося не через воєнну доцільність, а як частина глибоко ідеологізованої кампанії. Цей аспект конфлікту підкреслює, що війна в Боснії була не лише за територію, а й за право на історичне існування.

В контексті воєнних злочинів та етнічних чисток, що мали місце під час Боснійської війни 1992–1995 років, важливою віхою у встановленні міжнародної справедливості стало створення та діяльність Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ, англ. ICTY). Цей трибунал був заснований згідно з резолюцією Ради Безпеки ООН № 827 від 25 травня 1993 року як реакція світової спільноти на масштабні та систематичні порушення міжнародного гуманітарного права на території колишньої Югославії.

Основним завданням МКТЮ було притягнення до відповідальності осіб, винних у геноциді, злочинах проти людяності та воєнних злочинах,

¹ Наливайко Л. В. Геноцид у Сребрениці: оцінка міжнародної спільноти та уроки для сучасності. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2020. №61. С. 142–146.

² Schabas W. A. The UN International Criminal Tribunals: The Former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. С. 213 – 236.

скоєних під час конфліктів, що охопили Балкани у 1990-х роках. Уперше з часів Нюрнберзького та Токійського трибуналів після Другої світової війни було створено постійний міжнародний судовий орган для розслідування та засудження винних у найбрутальніших злочинах.

МКТЮ за період своєї діяльності (1993–2017 рр.) розглянув 161 справу. Судові процеси стали прецедентними з точки зору інтерпретації міжнародного кримінального права, зокрема в питаннях кваліфікації геноциду, масових зґвалтувань, примусових депортацій та руйнування культурної спадщини як злочинів проти людяності¹.

Особливої уваги заслуговує аналіз ключових справ, які стали правовими прецедентами в галузі міжнародного кримінального права. Для зручності узагальнення нижче подано таблицю, що відображає найвагоміші судові процеси, ініційовані МКТЮ у зв'язку з етнічними чистками в Боснії та Герцеговині².

Представлені у таблиці дані стосуються найвідоміших фігурантів конфлікту — політичних та військових лідерів, відповідальних за реалізацію політики етнічних чисток, масових вбивств, геноциду та злочинів проти людяності. Важливим аспектом є те, що кожна справа, наведена в огляді, має не лише судове, але й символічне значення, оскільки стала виявом принципу індивідуальної кримінальної відповідальності незалежно від посади, рангу чи статусу особи.

Караджич та Младич, як лідери Республіки Сербської, були визнані ключовими виконавцями стратегічного плану етнічного очищення територій. У вироках трибуналу зазначалося, що їхні дії мали цілеспрямований, скоординований та масштабний характер, що дозволило кваліфікувати їх як

¹ Шишка Р. М. Особливості кваліфікації міжнародних злочинів у практиці МКТЮ. Вісник Львівського університету. Серія: Юридична. 2019. №70. С. 118–124.

² ICTY. Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992). United Nations, 1994.

URL: <https://www.icty.org/en/documents/final-report-commission-experts-established-security-council-resolution-780-1992>

геноцид. Зокрема, у справі Караджича Суд зазначив, що він «відіграв центральну роль у формуванні політичного клімату, що сприяв реалізації спільного злочинного наміру» (МКТЮ, ІТ-95-5/18-Т, пункт 2610)¹.

Справа Мілошевича мала важливе значення з огляду на його статус тодішнього президента Сербії. Попри те, що процес не завершився винесенням вироку через його смерть, документи судового розслідування дозволяють встановити зв'язок між політикою Белграда та воєнними діями на території Боснії. Мілошевич фігурує у численних вироках як учасник спільного злочинного наміру, хоча юридичне рішення щодо його вини так і не було ухвалено.

Особливої уваги заслуговує справа Біяни Плавшич – єдиної особи з числа вищого керівництва Республіки Сербської, яка добровільно здалася трибуналу і визнала провину. Її зізнання мали велике значення для документування подій, а також були сприйняті міжнародною спільнотою як моральний крок до примирення. У вироку зазначалося, що Плавшич «активно сприяла реалізації політики, що призвела до насильницького переміщення сотень тисяч осіб» (МКТЮ, ІТ-00-39&40/1-S, пункт 47)².

Усі зазначені справи стали важливою складовою процесу встановлення історичної правди про події в Боснії та Герцеговині. Крім того, вони сприяли розвитку міжнародного кримінального правосуддя, зокрема розширенню юрисдикції у справах про сексуальне насильство, руйнування культурної спадщини та переслідування на етнічному ґрунті³.

¹ Вирок у справі Прокурор проти Радована Караджича (справа № ІТ-95-5/18-Т). 24 березня 2016 року.

URL: https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/en/160324_judgement.pdf (дата звернення: 22.04.2025).

² Вирок у справі Прокурор проти Біяни Плавшич (справа № ІТ-00-39&40/1-S). 27 лютого 2003 року.

URL: <https://www.icty.org/x/cases/plavsic/tjug/en/plav-sent030227-e.pdf> (дата звернення: 22.04.2025).

³ Додаток 1 С. 72

У випадках Караджича та Младича відбулися довготривалі процеси, які увінчалися остаточними довічними вироками. Справа Мілошевича, попри її незавершеність через смерть обвинуваченого, мала вагомий прецедентний характер. Особливий інтерес викликає також добровільне зізнання Біяни Плавшич, що стало одним із рідкісних прикладів усвідомлення провини серед високопосадовців¹.

Таким чином, діяльність МКТЮ стала першою масштабною спробою міжнародного кримінального судочинства у постбіполярному світі, і її результати відіграли важливу роль у формуванні глобальних механізмів відповідальності за злочини проти людяності та геноцид.

Аналіз судових процесів, проведених Міжнародним кримінальним трибуналом для колишньої Югославії, свідчить про фундаментальне значення міжнародного правосуддя у розслідуванні та засудженні злочинів, вчинених під час Боснійської війни. Вироки МКТЮ не лише зафіксували факти геноциду, етнічних чисток, масових вбивств, депортацій та інших злочинів проти людяності, але й закріпили прецеденти, які стали основою сучасного міжнародного кримінального права².

Справи Радована Караджича, Ратко Младича, Слободана Мілошевича, Біяни Плавшич та інших осіб продемонстрували ефективність застосування принципу індивідуальної кримінальної відповідальності, незалежно від рангу чи статусу обвинувачених. Уперше з часів Нюрнберзького трибуналу лідери

¹ Шишка Р. М. Особливості кваліфікації міжнародних злочинів у практиці МКТЮ. Вісник Львівського університету. Серія: Юридична. 2019. №70. С. 118–124.

² Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії. Annual Reports and Judgments, 1993–2017. Гаага: ICTY.

URL: <https://www.icty.org/en/cases/judgement-list> (дата звернення: 22.04.2025).

держав та воєначальники були притягнуті до відповідальності за свої дії, що мало безпрецедентний міжнародний вплив¹.

Окреме значення мають моральні, правові й символічні аспекти цих процесів: МКТЮ заклав підґрунтя для створення постійного Міжнародного кримінального суду (МКС), сприяв становленню універсального принципу покарання за геноцид, а також відкрив нові горизонти у трактуванні сексуального насильства, культурного знищення та політичної відповідальності в умовах збройних конфліктів².

Таким чином, діяльність МКТЮ у справах, пов'язаних з етнічними чистками в Боснії та Герцеговині, має виняткове значення як у практичному - судовому, так і в теоретичному - правознавчому та історичному вимірах.

2.2. Облога Сараєва: міжнародно-правова оцінка

Облога Сараєва, що тривала з 5 квітня 1992 року по 29 лютого 1996 року, стала однією з найтриваліших та найжорстокіших в історії сучасних збройних конфліктів. Протягом 1 425 днів столиця Боснії і Герцеговини перебувала в оточенні Армії Республіки Сербської (VRS), що призвело до загибелі понад 11 000 осіб, включаючи щонайменше 1 600 дітей, та поранення понад 56 000 мешканців міста. Місто зазнало масованих артилерійських обстрілів, снайперських атак, а також блокади, що призвела до гуманітарної катастрофи.

Міжнародне гуманітарне право (МГП), або право збройних конфліктів, встановлює норми, які регулюють поведінку сторін під час війни, з метою обмеження страждань цивільного населення та забезпечення захисту осіб, що не беруть або припинили брати участь у воєнних діях. Основоположними

¹ Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії. Case Information Sheets: Karadžić (IT-95-5/18), Mladić (IT-09-92), Milošević (IT-02-54), Plavšić (IT-00-39&40/1). Гаага: ICTY, 1995–2017.

URL: <https://www.icty.org/en/cases/judgement-list> (дата звернення: 22.04.2025).

² Schabas W. A. The UN International Criminal Tribunals: The Former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. С. 380 -398.

актами МГП є Женевські конвенції 1949 року та їхні Додаткові протоколи 1977 року, які зобов'язують сторони конфлікту дотримуватися принципів розмежування, пропорційності та гуманності¹.

Облога Сараєва засвідчила системне і масове порушення основних норм МГП. Армія Республіки Сербської, яка облягала місто з квітня 1992 року по лютий 1996 року, застосовувала методи ведення бойових дій, що не тільки не відповідали принципам МГП, але й свідомо порушували їх².

По-перше, відбулося грубе порушення принципу розмежування (principle of distinction), який вимагає чіткого розрізнення між комбатантами і цивільним населенням. Обстріли велися невибірково по густонаселених районах міста, житлових будинках, школах, лікарнях, ринках і місцях масового скупчення цивільних. Зокрема, атаки на ринок Маркале у 1994 та 1995 роках призвели до десятків загиблих і поранених, не маючи жодної військової цілі³.

По-друге, систематично порушувався принцип пропорційності. Відповідно до Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій (ст. 51), заборонено атаки, які можуть спричинити надмірні втрати серед цивільних у порівнянні з очікуваною військовою перевагою. Під час облоги були зафіксовані численні випадки застосування важкої артилерії, мінометів і снайперської зброї проти щільно населених районів, без урахування цивільних втрат⁴.

¹ Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року та Додаткові протоколи до них від 8 червня 1977 року. – Женева: Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2010. – С. 320 – 387.

² United Nations. Final Report of the United Nations Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992). Annex VI: The Battle of Sarajevo. New York: United Nations, 1994. URL: <https://undocs.org/S/1994/674/Add.2> (дата звернення: 04.05.2025).

³ ICTY. Prosecutor v. Stanislav Galić (IT-98-29-T), Trial Chamber Judgement, 5 December 2003. Гаага: Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії. URL: <https://www.icty.org/en/case/galic> (дата звернення: 04.05.2025).

⁴ Міжнародний комітет Червоного Хреста. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 8

По-третє, обмеження доступу до життєво необхідних ресурсів, таких як їжа, вода, електроенергія та медична допомога, становили порушення заборони використання голоду як методу ведення війни (ст. 54 Додаткового протоколу I)¹. Жителі Сараєва опинилися в умовах гуманітарної катастрофи, без можливості евакуації або отримання системної допомоги ззовні.

По-четверте, використання страху як методу ведення війни, зокрема через снайперські обстріли цивільного населення – жінок, дітей, літніх осіб, – суперечить принципу гуманності, що є базовим положенням міжнародного гуманітарного права. За даними місії ООН, у середньому по місту щодня влучали понад 300 мін та снарядів, не враховуючи точкових снайперських атак².

МКТЮ у своїх вироках чітко встановив, що облога Сараєва не лише супроводжувалась окремими епізодами порушень, а становила собою цілеспрямовану кампанію терору проти мирного населення. Це дозволило кваліфікувати дії Армії Республіки Сербської як злочини проти людяності, зокрема за статтею 7 Статуту Трибуналу (переслідування, вбивства, негуманне поводження, терор)³. Зокрема, у вироку у справі Прокурор проти Станіслава Галіча суд визнав, що атаки на Сараєво були «систематичними,

червня 1977 р. – Стаття 51: Захист цивільного населення.

URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-51> (дата звернення: 22.04.2025).

¹ Міжнародний комітет Червоного Хреста. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 8 червня 1977 р. – Стаття 54: Захист об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення.

URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-54> (дата звернення: 22.04.2025).

² United Nations. Report of the Secretary-General pursuant to General Assembly resolution 53/35: The fall of Srebrenica. A/54/549, 15 November 1999. Нью-Йорк: ООН, 1999.

URL: <https://undocs.org/A/54/549> (дата звернення: 04.05.2025).

³ Організація Об'єднаних Націй. Статут Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ), прийнятий Резолюцією Ради Безпеки ООН № 827 від 25 травня 1993 р. – Стаття 7: Індивідуальна кримінальна відповідальність.

URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf (дата звернення: 22.04.2025).

спрямованими і становили складову єдиного злочинного наміру — посіяти страх серед цивільного населення» (МКТЮ, IT-98-29-T)¹.

Таким чином, облога Сараєва стала прикладом масштабного й системного порушення норм міжнародного гуманітарного права, що було належно задокументовано, юридично кваліфіковано та включено до практики міжнародного правосуддя. Ці порушення стали підставою для формування нових підходів до захисту цивільного населення під час конфліктів та зміцнення міжнародної системи відповідальності за воєнні злочини.

Облога Сараєва стала об'єктом всебічного аналізу Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ), який упродовж майже двох десятиліть розглядав справи, пов'язані з відповідальністю військово-політичного керівництва Республіки Сербської за систематичні порушення міжнародного гуманітарного права під час облоги. Рішення МКТЮ сформували основу судової практики щодо розмежування воєнних дій та злочинів проти людяності в умовах міської війни.

Найбільш знаковою є справа Прокурор проти Станіслава Галіча (справа № IT-98-29-T)², командувача Сараєвсько-Романійського корпусу Армії Республіки Сербської (VRS), яка вела обстріли міста. У вироку від 5 грудня 2003 року Галіч був визнаний винним у злочинах проти людяності (терор, вбивства, напади на цивільне населення) та засуджений до 20 років ув'язнення. Суд постановив, що обстріли та снайперські атаки були частиною спланованої кампанії терору проти цивільного населення, що

¹ Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії. Вирок у справі Прокурор проти Станіслава Галіча (справа № IT-98-29-T). 5 грудня 2003 року. URL: <https://www.icty.org/x/cases/galic/tjug/en/gal-tj031205e.pdf> (дата звернення: 22.04.2025).

² Прокурор проти Станіслава Галіча (справа № IT-98-29-T) // Міжнародний трибунал по колишній Югославії. – 2003. – Режим доступу: <https://www.icty.org/en/case/galic>

порушувала статтю 3 Женевських конвенцій та статтю 51 Додаткового протоколу I¹.

Справу було продовжено у процесі Прокурор проти Драгомира Мілошевича (справа № IT-98-29/1-T)², наступника Галіча. У вироку від 12 грудня 2007 року МКТЮ дійшов висновку, що під його командуванням було здійснено особливо жорстокі напади, включно з використанням модифікованих авіаційних бомб — зброї надзвичайної руйнівної сили, яка зазвичай не застосовується в густонаселених районах. Суд визнав, що обвинувачений мав намір спричинити жертви серед цивільного населення з метою посіяти страх і дестабілізувати ситуацію в місті. Драгомир Мілошевич був засуджений до 29 років ув'язнення.

Особливої ваги у справі облоги Сараєва набуває також вирок у справі Прокурор проти Радована Караджича (IT-95-5/18-T)³. Як президент Республіки Сербської, Караджич був визнаний винним у використанні обстрілів Сараєва як методу терору цивільного населення. Суд підкреслив, що Караджич мав ефективний контроль над силами VRS, знав про злочини, які вчинялися, та не лише не вжив заходів для їх припинення, але й сприяв їх продовженню. У вироку чітко вказано, що Караджич «був співучасником спільного злочинного наміру, який охоплював терор проти цивільного населення міста Сараєво».

Таким чином, юриспруденція МКТЮ щодо облоги Сараєва створила унікальний корпус правових рішень, що деталізують застосування норм міжнародного гуманітарного та кримінального права у ситуації сучасного міського збройного конфлікту. Ці справи не лише забезпечили покарання

¹ Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. – Стаття 51 // ООН. – Режим доступу: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-51>

² Прокурор проти Драгомира Мілошевича (справа № IT-98-29/1-T) // Міжнародний трибунал по колишній Югославії. – 2007. – Режим доступу: https://www.icty.org/en/case/milosevic_dragomir

³ Прокурор проти Радована Караджича (справа № IT-95-5/18-T) // Міжнародний трибунал по колишній Югославії. 2016. Режим доступу: <https://www.icty.org/en/case/karadzic>

винних, а й сприяли формуванню міжнародної практики захисту цивільного населення, що має універсальне значення.

На ранньому етапі конфлікту реакція міжнародної спільноти була переважно дипломатичною. Організація Об'єднаних Націй ухвалила низку резолюцій, спрямованих на деескалацію ситуації. Резолюція Ради Безпеки ООН № 757 від 30 травня 1992 року запровадила санкції проти Союзної Республіки Югославія, що підтримувала боснійських сербів¹. У 1993 році було прийнято Резолюцію № 824, яка проголосила Сараєво «зоною безпеки», що мала бути вільною від збройних дій. Проте відсутність реальних механізмів для її захисту зробила цю ініціативу символічною².

Однією з головних міжнародних структур, які діяли в регіоні, була місія UNPROFOR (Сили ООН з охорони), що мала забезпечити охорону гуманітарних маршрутів та контроль над демілітаризованими зонами. Однак, ці сили не мали мандату на застосування сили для примусу до миру, що серйозно обмежувало їх ефективність.

Інша форма міжнародної підтримки проявлялася через гуманітарну допомогу. Організації, такі як Міжнародний комітет Червоного Хреста, World Food Programme, UNHCR та численні НУО, забезпечували продовольством і медикаментами населення міста. Проте гуманітарна допомога не могла замінити політичного чи військового втручання, необхідного для припинення конфлікту³.

¹ Резолюція Ради Безпеки ООН № 757 від 30 травня 1992 р. щодо санкцій проти Союзної Республіки Югославія // Організація Об'єднаних Націй. 1992. Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/147099>

² Резолюція Ради Безпеки ООН № 824 від 6 травня 1993 р. щодо проголошення Сараєва та інших міст Боснії і Герцеговини «зонами безпеки» // Організація Об'єднаних Націй. 1993. Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/166133>

³ Зілгалов, В. Понад 11 тисяч порожніх стільців Сараєва (20 років по війні) [Електронний ресурс] / В. Зілгалов // Радіо Свобода. 2012. 6 квітня. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/24540086.html>.

Значним зрушенням у політиці міжнародної спільноти стало активніше залучення НАТО. Після численних порушень режиму припинення вогню та трагедій, таких як обстріл ринку Маркале (1994 та 1995 рр.), що спричинив загибель десятків мирних мешканців, Альянс розпочав операцію «Deliberate Force» у серпні 1995 року. Авіаудари по позиціях боснійських сербів стали вирішальним чинником, що змусив сторони сісти за стіл переговорів.

Наслідком цього тиску стали Дейтонські мирні угоди, підписані в листопаді 1995 року, які поклали край війні в Боснії і Герцеговині. Ці домовленості були досягнуті за активного посередництва США та підтримки Європейського Союзу.

У підсумку, міжнародна спільнота відіграла складну, багатогранну роль в облозі Сараєва. Її дії варіювалися від дипломатичної пасивності до активного військового втручання, а головним викликом стало поєднання гуманітарних та безпекових інструментів реагування. Облога Сараєва продемонструвала як важливість рішучої міжнародної реакції, так і небезпеку затягування дій, коли мова йде про захист цивільного населення.

Облога Сараєва стала не лише однією з найдовших і найтрагічніших подій у новітній історії Європи, а й важливим уроком для міжнародної спільноти щодо реагування на збройні конфлікти. Тривале блокування міста, масові жертви серед мирного населення та порушення норм міжнародного гуманітарного права викрили як внутрішню глибину конфлікту в Боснії і Герцеговині, так і системні проблеми в механізмах міжнародного захисту цивільного населення¹.

Незважаючи на численні зусилля Організації Об'єднаних Націй, Європейського Союзу та гуманітарних організацій, дії світової спільноти на початкових етапах облоги були надто обережними та запізнаними. Лише після ескалації насильства та втрати тисяч життів вдалося забезпечити більш

¹ Реутова, М. А. Альтернативна історія у драматичній поемі Юрія Косача "Облога": між домислом і вимислом / М. А. Реутова // Закарпатські філологічні студії. – 2019. – Т. 2, Вип. 11. – С. 103–107.

рішуче втручання, зокрема за участі НАТО, що стало одним із вирішальних чинників для припинення бойових дій.

Таким чином, облога Сараєва є важливим прикладом як нездатності міжнародної спільноти ефективно запобігти гуманітарній катастрофі, так і її потенціалу відігравати вирішальну роль у завершенні конфліктів. Цей досвід підкреслює необхідність реформування міжнародних механізмів реагування та попередження геноциду й масових порушень прав людини.

2.3. Використання концентраційних таборів

Концентраційні табори як інституційна форма політичного та етнічного терору є одним із найстрашніших явищ у новітній історії людства. Їх виникнення та подальше використання тісно пов'язані з авторитарними й тоталітарними режимами, для яких контроль над населенням, усунення опозиційних елементів та знищення етнічних чи соціальних меншин ставали ключовими засобами реалізації політичної влади¹.

Перші концентраційні табори в сучасному розумінні цього терміна були створені британською армією під час Другої англо-бурської війни (1899–1902), де цивільне населення бурів було насильно ізольоване. Проте справжнього розмаху явище набуло у XX столітті, особливо в період Другої світової війни. В нацистській Німеччині концентраційні табори стали центрами масового терору, в яких реалізовувалася державна політика так званого «остаточного вирішення єврейського питання» та інших програм етнічного очищення.

Нацистські табори, такі як Аушвіц-Біркенау, Дахау, Заксенгаузен, Майданек, Треблінка, Собібор та інші, виконували функції не лише місць примусової праці, але й центрів системного знищення людей. За різними оцінками, в системі концтаборів Третього Рейху загинуло понад 11 мільйонів людей, з яких близько 6 мільйонів — євреї. В'язнів утримували в нелюдських

¹ Rejali D. Torture and Democracy. Princeton: Princeton University Press, 2007. С. 200 -240.

умовах, позбавляючи елементарних засобів існування. Масове вбивство здійснювалося через газові камери, розстріли, катування, голод, медичні експерименти¹.

Після Другої світової війни світова спільнота, шокована масштабами геноциду, створила міжнародно-правові механізми для запобігання подібним злочинам у майбутньому. Проте трагедія, що сталася у другій половині XX століття на території колишньої Югославії, засвідчила, що жахіття концентраційних таборів можуть повторюватися².

Під час війни в Боснії і Герцеговині (1992–1995) утворення концентраційних таборів стало одним із ключових елементів стратегії етнічної чистки, яку реалізовували збройні сили боснійських сербів. За підтримки окремих сербських політичних структур було створено численні табори, зокрема в Омарській, Кератермі, Трнополі, Манячі. Відомі випадки масових катувань, сексуального насильства, убивств та примусових зникнень, що набули системного характеру. Умови утримання в'язнів – боснійських мусульман, хорватів та інших несербських етносів – відповідали визначенню злочинів проти людяності, як це згодом встановив Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (ІСТУ)³.

Свідчення очевидців, документи правозахисних організацій та журналістські розслідування підтверджують, що концентраційні табори були інструментом цілеспрямованої політики – не лише покарання, але й фізичного знищення цивільного населення. У такий спосіб агресор прагнув досягти військових і політичних цілей, зокрема через створення атмосфери

¹ Мадінглі А. Концентраційні табори: Історія одного поняття / Альберт Мадінглі // Історичний журнал. 2011. № 4. С. 45-53.

² Судова практика Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (ІСТУ). Гаага: ІСТУ, 2004–2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.icty.org>

³ Сидоренко О. В. Етнічні чистки в Боснії і Герцеговині (1992–1995 рр.): воєнні злочини та реакція міжнародної спільноти // Український історичний журнал. 2019. № 3. С. 78-94.

страху, деморалізацію населення і насильницьку зміну етнічної карти регіонів¹.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що практика використання концентраційних таборів є проявом крайньої форми насильства, що базується на ідеологічному фанатизмі, расизмі, шовінізмі та системному порушенні фундаментальних прав людини. Їхнє існування є трагічним нагадуванням про глибоку моральну кризу людської цивілізації, яка виникає в умовах воєн, націоналізму та авторитаризму.

2.4. Порушення прав людини

Права людини – це невід’ємні, загальнообов’язкові норми, що гарантують свободу, безпеку, гідність та рівність кожної особи. Проте в умовах збройного конфлікту, особливо етнополітичного характеру, такі права зазнають значного обмеження або повного ігнорування. Прикладом масштабного і системного порушення прав людини в новітній історії став збройний конфлікт у Боснії і Герцеговині (1992–1995), в ході якого трагічну славу здобула облога Сараєва — найдовша в сучасній європейській історії.

Протягом 1 425 днів (із квітня 1992 по лютий 1996 року) місто Сараєво перебувало в умовах повної блокади з боку армії боснійських сербів, що контролювала навколишні висоти. За цей час загинуло понад 11 тисяч мирних жителів, включаючи майже 1 600 дітей. Щоденні обстріли, снайперський терор, відсутність базових послуг (електроенергії, води, опалення), нестача продуктів харчування та медикаментів перетворили життя мешканців на безперервне виживання².

¹ Human Rights Watch. Концентраційні табори в Боснії і Герцеговині: Злочини проти людяності. Нью-Йорк: HRW, 1992. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.hrw.org/reports/1992/bosnia/>

² ICTY. The Prosecutor v. Stanislav Galić, Case No. IT-98-29-T. Judgment. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. 5 December 2003. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.icty.org/x/cases/galic/tjug/en/gal-tj031205e.pdf>

Цілеспрямоване ведення вогню по цивільній інфраструктурі – лікарнях, школах, житлових будинках, транспорті – свідчить про умисне зневажання основних принципів міжнародного гуманітарного права, зокрема норм Женевських конвенцій 1949 року та їхніх додаткових протоколів, які зобов'язують сторони конфлікту захищати цивільне населення. Систематичні обстріли місць масового скупчення людей, таких як ринки чи транспортні зупинки, набули характеру терористичних актів проти населення¹.

Паралельно із блокадою відбувалися численні порушення прав людини в інших регіонах Боснії, найгіршим прикладом яких стали концентраційні табори, зокрема Омарска, Кератерм, Трнополь, Бука та інші. У цих таборах утримували тисячі цивільних осіб – переважно боснійських мусульман, а також хорватів. Свідчення колишніх в'язнів свідчать про жорстоке поводження, побиття, голодування, сексуальне насильство, тортури та публічні страти. Утримання таких таборів, за своїм характером і масштабом, було прирівняне до злочинів проти людяності².

Окремим та особливо болючим аспектом стали систематичні випадки сексуального насильства, що широко застосовувалося як інструмент терору, приниження та етнічного очищення. За оцінками міжнародних правозахисних організацій, понад 20 000 жінок стали жертвами зґвалтувань, багато з яких були ув'язнені в спеціальних таборах «сексуального рабства». У зв'язку з цим Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії вперше визнав масове сексуальне насильство не лише як окремий воєнний злочин, а й як форму геноциду³.

¹ Міжнародний Комітет Червоного Хреста. Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року та Додаткові протоколи до них від 8 червня 1977 року. Женева : МКЧХ, 2005. 417 с.

² ICTY. The Prosecutor v. Stanislav Galić, Case No. IT-98-29-T. Judgment. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. 5 December 2003. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.icty.org/x/cases/galic/tjug/en/gal-tj031205e.pdf>

³ Human Rights Watch. Воєнне насильство: зґвалтування, сексуальне рабство та тортури під час конфлікту в Боснії. Нью-Йорк : HRW, 1996. 60 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.hrw.org/reports/1996/Bosnia.htm>

Такі порушення не були випадковими або спонтанними діями окремих осіб. Вони носили організований і системний характер, що свідчить про централізоване управління та цілеспрямовану політику винищення певних етнічних груп. Саме тому багато представників військово-політичного керівництва боснійських сербів, включно з Радованом Караджичем та Ратко Младичем, були засуджені Міжнародним трибуналом у Гаазі за геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини.

Важливо підкреслити, що події в Сараєві та загалом у Боснії і Герцеговині стали не лише трагедією однієї країни, а й уроком для всього світу. Вони продемонстрували необхідність міжнародної правової реакції на порушення прав людини, створення ефективних механізмів їх захисту, а також запровадження механізмів відповідальності для тих, хто їх порушує.

III РОЗДІЛ. НАСЛІДКИ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

У ХХ столітті масові порушення норм міжнародного гуманітарного права, зокрема воєнні злочини, стали не лише трагедією для окремих народів, а й викликом для світової системи безпеки та правосуддя. Воєнні злочини, скоєні під час війни в Боснії та Герцеговині, залишили глибокий і багатогарбовий слід – як у долях мільйонів постраждалих, так і в політичному, соціальному та правовому ландшафті Європи. Масове насильство, зокрема геноцид, етнічні чистки, сексуальне рабство, обстріли цивільного населення та використання концентраційних таборів, не лише зруйнували життя тисяч людей, але й підірвали фундамент довіри між етнічними спільнотами та унеможливили швидке відновлення повоєнного суспільства.

Даний підрозділ має на меті проаналізувати комплексні наслідки воєнних злочинів, зокрема психологічні, демографічні, правові та політичні трансформації, що відбулися в регіоні. Окрема увага приділяється впливу рішень Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії на розвиток міжнародного права, формуванню пам'яті про злочини та процесам примирення. Таким чином, розуміння наслідків є ключем до усвідомлення того, чому відповідальність за скоєне не є лише питанням минулого, а й умовою недопущення подібних трагедій у майбутньому.

3.1. Роль ООН, НАТО та інших міжнародних організацій у врегулюванні конфлікту.

Розпад Югославії на початку 1990-х років призвів до серії збройних конфліктів, серед яких війна в Боснії та Герцеговині (1992-1995) стала однією з найкривавіших. У 1992 році, після проголошення незалежності Боснії, розпочалися бойові дії між боснійськими сербами, мусульманами (бошняками) та хорватами. Міжнародне співтовариство, зокрема ООН,

НАТО та інші організації, намагалося врегулювати конфлікт, запобігти гуманітарній катастрофі та стабілізувати ситуацію в регіоні.

Після початку бойових дій у Боснії та Герцеговині Рада Безпеки ООН ухвалила низку важливих резолюцій, які заклали міжнародно-правову базу для реагування на конфлікт. У 1992 році було прийнято кілька ключових документів:

Резолюція 713 (25 вересня 1991) – хоча формально стосувалася ситуації в Югославії загалом, вона запровадила ембарго на постачання зброї до всієї території колишньої Югославії. Цей крок був спрямований на стримування ескалації насильства, проте на практиці він поставив у нерівне становище боснійський уряд, який не мав власних потужних збройних сил на відміну від боснійських сербів, які отримували підтримку з боку Югославської Народної Армії (ЮНА)¹.

Резолюція 757 (30 травня 1992) – після початку активних бойових дій у Боснії та визнання того, що Сербія і Чорногорія надають військову підтримку боснійським сербам, ООН ввела широкі економічні та дипломатичні санкції проти Союзної Республіки Югославія (СРЮ). Санкції включали заборону на торгівлю, авіаперельоти, спортивні змагання та замороження активів².

Резолюція 758 (8 червня 1992) – дозволила ООН розгорнути в Сараєві миротворчу місію UNPROFOR, яка мала забезпечити безпеку гуманітарних конвоїв та сприяння постачанню допомоги населенню³.

¹ United Nations Security Council. Resolution 713 (1991) adopted by the Security Council at its 3012th meeting, on 25 September 1991 [Електронний ресурс]. Режим доступу:

[https://undocs.org/S/RES/713\(1991\)](https://undocs.org/S/RES/713(1991)). (Дата зваєрнення 04.05.2025)

² United Nations Security Council. Resolution 757 (1992) adopted by the Security Council at its 3082nd meeting, on 30 May 1992 [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://digitallibrary.un.org/record/142881?ln=en>. (Дата звернення: 04.05.2025)

³ Організація Об'єднаних Націй. Рада Безпеки. Резолюція 758 (1992) [Електронний ресурс] : [прийнята 8 червня 1992 р.] // United Nations Digital Library. Режим доступу:

<https://digitallibrary.un.org/record/143774> (дата звернення: 04.05.2025).

Резолюція 770 (13 серпня 1992) – вперше Рада Безпеки звернулася до держав-членів із закликом діяти колективно або індивідуально для гарантування доступу до гуманітарної допомоги в Боснії. Це було важливим кроком у напрямку легітимації застосування сили задля гуманітарних цілей¹.

Резолюція 781 (9 жовтня 1992)² забороняла всі несанкціоновані польоти військових літаків над територією Боснії та Герцеговини, що стало першим кроком до встановлення зони, забороненої для польотів.

Кожна з цих резолюцій мала як політичне, так і практичне значення. Вони свідчили про те, що міжнародна спільнота не залишалася осторонь, однак обмежений мандат і відсутність механізмів примусу значно знижували їхню ефективність у короткостроковій перспективі.

У 1992 році Організація Об'єднаних Націй започаткувала миротворчу місію UNPROFOR (United Nations Protection Force) як відповідь на зростаючу гуманітарну та безпекову кризу, що виникла внаслідок збройного конфлікту на території колишньої Югославії. Первинно створена Резолюцією Ради Безпеки ООН №743 від 21 лютого 1992 року³ для стабілізації ситуації в Хорватії, місія була згодом розширена на Боснію і Герцеговину у зв'язку з ескалацією міжетнічного протистояння та погіршенням гуманітарної ситуації.

Згідно з Резолюцією Ради Безпеки №758 (8 червня 1992 року)⁴, UNPROFOR отримала мандат на забезпечення безпеки аеропорту в Сараєві,

¹ Організація Об'єднаних Націй. Рада Безпеки. Резолюція 770 (1992) [Електронний ресурс] : [прийнята 13 серпня 1992 р.] // United Nations Digital Library. Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/148183> (дата звернення: 04.05.2025).

² Організація Об'єднаних Націй. Рада Безпеки. Резолюція 781 (1992) [Електронний ресурс] : [прийнята 9 жовтня 1992 р.] // United Nations Digital Library. Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/282821> (дата звернення: 04.05.2025).

³ Резолюція 743 (1992) [Електронний ресурс] : [прийнята 21 лютого 1992 р.] // United Nations Digital Library. Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/132546> (дата звернення: 04.05.2025).

⁴ Резолюція 758 (1992) [Електронний ресурс] : [прийнята 8 червня 1992 р.] // United Nations Digital Library. Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/143774> (дата звернення: 04.05.2025).

що стало критично важливим для організації доставки гуманітарної допомоги цивільному населенню, яке постраждало від бойових дій. Цей крок ознаменував собою перше залучення ООН до активного сприяння гуманітарному доступу під час конфлікту, що супроводжувався серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права.

Наступним важливим етапом стало ухвалення Резолюції №781 від 9 жовтня 1992 року¹, яка забороняла всі несанкціоновані військові польоти над територією Боснії та Герцеговини. Це рішення стало першим кроком до створення зони, забороненої для польотів, і засвідчило поступовий перехід до застосування елементів примусу задля забезпечення виконання гуманітарних завдань.

Загалом, діяльність UNPROFOR у Боснії у 1992 році була важливим прикладом еволюції миротворчої практики ООН, зокрема в аспекті поєднання традиційних функцій спостереження з активною підтримкою гуманітарних операцій у зоні збройного конфлікту².

На початку 1990-х років НАТО уперше у своїй історії взяла участь у збройному конфлікті, що відбувався за межами території країн-членів. Участь Альянсу в боснійському конфлікті розпочалася з підтримки санкцій та гуманітарних операцій, поступово переростаючи в активну військову присутність.

У 1992 році політичне керівництво НАТО, насамперед Північноатлантична рада (найвищий політичний орган Альянсу), ухвалило позицію, згідно з якою конфлікт у Боснії розглядався як загроза міжнародній

¹ Резолюція 781 (1992) [Електронний ресурс] : [прийнята 9 жовтня 1992 р.] // United Nations Digital Library. Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/282821> (дата звернення: 04.05.2025).

² Бауман, Р. Ф. Збройні миротворці в Боснії . Armed Peacekeepers in Bosnia / Р. Ф. Бауман. Fort Leavenworth, Kansas: Combat Studies Institute Press, 2004. 312 с. Режим доступу: https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/combat-studies-institute/csi-books/baumann_bosnia.pdf (дата звернення: 05.05.2025).

стабільності. НАТО підтримала зусилля ООН щодо дипломатичного врегулювання та почала брати участь у реалізації рішень Ради Безпеки ООН¹.

З самого початку бойових дій НАТО закликала всі сторони конфлікту – боснійців, сербів і хорватів – негайно припинити застосування сили та повернутись до мирного діалогу. Альянс неодноразово публічно висловлював занепокоєння масштабами насильства, гуманітарною катастрофою та етнічними чистками.

НАТО підтримувала позицію більшості країн Заходу, зокрема США, Великої Британії та Франції, згідно з якою дії Сербії (СРЮ) і підтримка боснійських сербів були формою збройної агресії. Це зумовило політичний тиск на Белград і підготовку до санкцій².

Альянс повністю підтримав введення санкцій проти СРЮ, що було закріплено Резолюцією 757 РБ ООН. Це стало підставою для початку перших операцій НАТО, зокрема з моніторингу дотримання ембарго (Maritime Monitor).

Попри зростаючий тиск з боку міжнародної громадськості та медіа, НАТО залишалася обережною щодо безпосереднього військового втручання у 1992 році. Причиною була відсутність єдиної позиції серед країн-членів щодо масштабу й форми втручання, а також побоювання втягнення у складну громадянську війну³.

¹ Дьорч, В. Дж.; Шир, Дж. Е. Лінії розлому: операції ООН у колишній Югославії = Faultlines: UN Operations in the Former Yugoslavia / В. Дж. Дьорч, Дж. Е. Шир. Нью-Йорк : St. Martin's Press, 1996. С. 120 -137.

² Баулден, Дж. НАТО і ООН під час UNPROFOR = NATO and the United Nations During UNPROFOR / Дж. Баулден. NATO Academic Fellowship Programme, 2001. Режим доступу: <https://www.nato.int/acad/fellow/99-01/boulden.pdf> (дата звернення: 05.05.2025).

³ Бауман, Р. Ф. Збройні миротворці в Боснії = Armed Peacekeepers in Bosnia / Р. Ф. Бауман. Fort Leavenworth, Kansas: Combat Studies Institute Press, 2004. С. 158 -160. Режим доступу: https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/combat-studies-institute/csi-books/baumann_bosnia.pdf (дата звернення: 05.05.2025).

Проте вже у 1992 році було закладено підвалини нової концепції безпеки НАТО, згідно з якою Альянс міг діяти за межами своєї території у разі загроз міжнародному миру, навіть якщо це не була безпосередня агресія проти країн-членів. Такий підхід відкрив шлях до майбутніх силових операцій у Боснії та на Балканах загалом.

Окрім ООН і НАТО, вагому роль у врегулюванні конфлікту в Боснії відігравали інші міжнародні організації, які діяли як самостійно, так і в координації одна з одною. Їх діяльність охоплювала дипломатичні зусилля, гуманітарну допомогу, спостереження за дотриманням прав людини та моніторинг виконання міжнародних угод.

На момент початку конфлікту Європейський Союз ще не мав повноцінної спільної зовнішньої політики, однак Європейське Співтовариство активно долучилося до мирного процесу. У 1992 році:

1. ЄС організував мирну конференцію у Лондоні, яка стала спробою зібрати всі сторони конфлікту за стіл переговорів.
2. З ініціативи ЄС була створена Конференція з питань колишньої Югославії, яка вела переговори протягом 1992 -1995 років.
3. ЄС також розгорнув місії гуманітарної допомоги та фінансування проєктів підтримки населення, постраждалого від бойових дій¹.

Попри ці зусилля, нездатність ЄС зупинити насильство показала слабкість його зовнішньополітичного впливу на той момент. Це стало поштовхом до створення у 1993 році Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП)².

Західноєвропейський союз (ЗЄС) – оборонно-безпекова організація, створена у 1954 році як доповнення до НАТО, об'єднувала кілька країн

¹ The humanitarian operation in Bosnia, 1992–95 [Електронний ресурс] / UNHCR. Режим доступу: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/3ae6a0c58.pdf> (дата звернення: 05.05.2025)

² Declaration on Former Yugoslavia (08/07/1992) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://g7g20-documents.org/database/document/1992-g7-germany-leaders-leaders-language-declaration-on-former-yugoslavia> (дата звернення: 05.05.2025).

Західної Європи (зокрема Францію, Німеччину, Італію, Бельгію, Нідерланди, Люксембург та Велику Британію). У 1992 році, після завершення Холодної війни, ЗЄС почав шукати нове місце в європейській архітектурі безпеки.

ЗЄС виступав за мирне врегулювання конфлікту на основі: поваги до міжнародного права; підтримки суверенітету та територіальної цілісності Боснії і Герцеговини; забезпечення гуманітарного доступу до постраждалого населення. Організація підтримувала резолюції ООН і закликала до припинення агресії з боку Сербії та її союзників¹.

Уперше в історії дві європейські організації з безпеки – ЗЄС і НАТО працювали у форматі спільної військово-морської операції. Це стало прецедентом для майбутнього створення Європейської політики безпеки та оборони (ЄПБО) у складі ЄС².

Улітку 1992 року, після ухвалення Резолюцій РБ ООН №713³ і №757⁴, ЗЄС спільно з НАТО ініціював Операцію «Maritime Monitor», яка полягала у: спостереженні за морськими шляхами в Адріатичному морі для виявлення порушень ембарго; координації дій морських патрулів із НАТО; наданні звітів Раді Безпеки ООН щодо порушень санкцій.

¹The London Conference on the Former Socialist Federal Republic of Yugoslavia. 26–28 August 1992 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/D43709CDF8912978BCF247C1CF16004F/S0020782900015862a.pdf/international_conference_on_the_former_yugoslavia_documents_adopted_at_the_london_conference.pdf (дата звернення 05.05.2025)

² The development of WEU - Western European Union. CVCE Website. URL: <https://www.cvce.eu/en/unit-content/-/unit/72d9869d-ff72-493e-a0e3-bedb3e671faa/df9eac4-4fe8-4ae1-af1e-3060f8031126> (дата звернення: 05.05.2025).

³ United Nations Security Council. Resolution 713 [Електронний ресурс] // United Nations Digital Library. 1991. 25 вересня. Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/282470> (дата звернення: 05.05.2025)

⁴ United Nations Security Council. Resolution 757 [Електронний ресурс] // United Nations Digital Library. – 1992. 30 травня. Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/282794> (дата звернення: 05.05.2025)

Хоча операція не передбачала перехоплення кораблів, вона заклала основу для майбутньої, жорсткішої операції «Sharp Guard» у 1993 році¹.

Попри дипломатичні зусилля та участь у моніторингових місіях, ЗЄС зіткнувся з низкою проблем: відсутність мандату на застосування сили; обмежені ресурси та вплив порівняно з НАТО; суперечності серед країн-членів щодо глибини втручання. Це зумовило критику щодо низької ефективності організації у кризовій ситуації².

Роль ЗЄС у Боснії 1992 року мала більше символічне та координаційне значення. Проте участь у морських операціях і співпраця з НАТО стали поштовхом до подальшого розвитку спільної європейської оборонної політики³.

На момент початку конфлікту в Боснії у 1992 році ОБСЄ ще функціонувала під назвою Нарада з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), а офіційне перейменування в ОБСЄ відбулося лише у 1994 році. Проте вже у 1992 році ця організація активно включилась у моніторинг ситуації на Балканах, використовуючи свій мандат у сфері запобігання конфліктам, посередництва та захисту прав людини⁴.

НБСЄ першою з великих міжнародних організацій визнала характер конфлікту як загрозу безпеці в Європі. Вона закликала до припинення бойових дій, дотримання прав меншин і мирного врегулювання⁵.

¹ RFA Historical – 1993 Operation Sharp Guard // The Royal Fleet Auxiliary Historical Society : [вебсайт]. URL: <https://historicalrfa.uk/1993-operation-sharp-guard> (дата звернення: 05.05.2025).

² Jopp, M., Diedrichs, U. Learning from Failure: The Evolution of the EU's Foreign, Security and Defense Policy in the Course of the Yugoslav Crisis // Kühnhardt, L. (Ed.). Crises in European Integration: Challenges and Responses, 1945-2005. New York; Oxford: Berghahn Books, 2008. С. 95–108.

³ Tardy, T. The EU and the Bosnian Civil War 1992–95 // European Security. 2005. Vol. 14, № 3. С. 297–318. DOI: <https://doi.org/10.1080/09662830500407770>.

⁴ OSCE. Helsinki Document 1992 –The Challenges of Change [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.osce.org/mc/39530> (дата звернення: 05.05.2025)

⁵ Woodward, S.L. Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 1995. С. 360 – 380.

Організація брала участь у переговорах та конференціях щодо врегулювання конфлікту, зокрема в межах Міжнародної конференції з колишньої Югославії (ICFY), спільно з ООН та ЄС. Хоча на початковому етапі її вплив був обмежений, НБСЄ надала дипломатичну платформу для діалогу між сторонами¹.

У 1992 році були створені місії спостерігачів НБСЄ, які: фіксували порушення прав людини; здійснювали перевірку гуманітарної ситуації; надсилали регулярні звіти до головуючих органів; координували зусилля з іншими міжнародними структурами.

Ці місії базувались у різних точках колишньої Югославії й були серед перших міжнародних джерел достовірної інформації про етнічні чистки та масові вбивства².

Організація наполягала на непорушності кордонів, повазі до суверенітету Боснії і Герцеговини, гарантіях прав національних меншин. Ці положення були ключовими у її політичній та правовій позиції.

Попри активну дипломатичну й гуманітарну роботу, ОБСЄ мала низку обмежень: відсутність військових важелів впливу – організація не мала мандату на втручання із застосуванням сили; недостатнє фінансування – особливо порівняно з НАТО чи ООН; обмежена швидкість реагування – бюрократичні процедури уповільнювали ухвалення рішень³.

¹ Cushman, T., Mestrovic, S.G. (Eds.). *This Time We Knew: Western Responses to Genocide in Bosnia*. New York: NYU Press, 1996. 304 с.

² Simic, J. *The OSCE and the Federal Republic of Yugoslavia* [Електронний ресурс] / Julija Simic // Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg (IFSH). 1997. Режим доступу: <https://ifsh.de/file-CORE/documents/yearbook/english/97/Simic.pdf> (дата звернення: 05.05.2025)

³ Simic, J. *The OSCE and the Federal Republic of Yugoslavia* [Електронний ресурс] / Julija Simic // Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg (IFSH). 1997. Режим доступу: <https://ifsh.de/file-CORE/documents/yearbook/english/97/Simic.pdf> (дата звернення: 05.05.2025)

Хоча вплив ОБСЄ у 1992 році був радше допоміжним, її діяльність стала підґрунтям для: розбудови місцевих демократичних інституцій після війни; створення механізмів контролю за виборами у повоєнній Боснії; фіксації фактів порушень міжнародного гуманітарного права, які пізніше використовувалися МКТЮ.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) відіграв ключову роль у реагуванні на гуманітарну кризу, що розгорнулася на території Боснії і Герцеговини у 1992 році. Як незалежна нейтральна організація, МКЧХ працював відповідно до Женевських конвенцій 1949 року, забезпечуючи захист жертв збройних конфліктів та підтримку цивільного населення, військовополонених, а також осіб, позбавлених волі¹.

На початковому етапі конфлікту представники МКЧХ були одними з перших міжнародних спостерігачів, які доповіли про масові порушення міжнародного гуманітарного права, включаючи насильство над цивільними, етнічні чистки, катування та зникнення осіб. Організація оперативно організовувала гуманітарні місії з доставки ліків, продовольства, засобів гігієни та забезпечення медичної допомоги в ізольованих та оточених районах, зокрема в Сараєво, Бієліні, Тузлі, Мостарі².

МКЧХ також активно займався питанням реєстрації та обміну інформацією про зниклих безвісти та військовополонених, а також моніторингом умов їхнього утримання. Організація вела діалог з усіма сторонами конфлікту, намагаючись гарантувати дотримання норм

¹ Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ). Боснія і Герцеговина: 25 років, присвячених гуманності [Електронний ресурс].2017.

Режим доступу: <https://www.icrc.org/en/document/bosnia-herzegovina-25-years-dedicated-humanity> (дата звернення: 05.05.2025)

² Young, M. UNHCR and ICRC in the former Yugoslavia: Bosnia-Herzegovina [Електронний ресурс] // International Review of the Red Cross. 1995. № 306.

Режим доступу:

https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/781_806_young.pdf (дата звернення: 05.05.2025)

гуманітарного права, сприяти евакуації цивільного населення та домовлятися про припинення вогню з гуманітарних міркувань.

Особливо важливою була діяльність МКЧХ у зонах, де присутність інших міжнародних організацій була обмеженою або відсутньою. Завдяки своїй нейтральності й довірі з боку конфліктуючих сторін, МКЧХ мав можливість діяти там, де інші інституції були змушені припинити свою роботу¹.

У відповідь на масові порушення міжнародного гуманітарного права під час збройного конфлікту в Боснії і Герцеговині 1992 року міжнародна спільнота вдалася до створення спеціальних судових механізмів для притягнення винних до відповідальності. Найважливішим з них стало створення Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ).

МКТЮ, створений згідно з Резолюцією Ради Безпеки ООН № 827 від 25 травня 1993 року, став першим міжнародним кримінальним судом після Нюрнберзького та Токійського процесів. Його завданням було переслідування осіб, відповідальних за найтяжчі злочини, скоєні на території колишньої Югославії з 1991 року, включаючи воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид².

У центрі уваги МКТЮ опинились події, що сталися у таких містах як Сребрениця, Сараєво, Приєдор, Вуковар та інших, де були зафіксовані масові вбивства, катування, насильства над цивільними та організовані етнічні чистки. Важливими здобутками МКТЮ стали справи проти

¹ Young, M. UNHCR and ICRC in the former Yugoslavia: Bosnia-Herzegovina [Електронний ресурс] // International Review of the Red Cross. 1995. № 306. Режим доступу: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/781_806_young.pdf (дата звернення: 05.05.2025)

² Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (МКТЮ). Case Information Sheet: Radovan Karadžić [Електронний ресурс]. Гаага: ICTY, 2016. Режим доступу: <https://www.icty.org/en/case/karadzic> (дата звернення: 05.05.2025)

високопосадовців: Радована Караджича (лідера боснійських сербів), генерала Ратко Младича та інших, яких було засуджено до довічного ув'язнення.

Судові процеси мали надзвичайно велике значення для встановлення історичної правди, документування воєнних злочинів і формування міжнародного прецедентного права. Вони також підвищили довіру до міжнародної правової системи та стали важливим сигналом, що особи, які вчиняють масові злочини, не залишаться безкарними¹.

Окрім МКТЮ, варто згадати Міжнародний суд ООН, який розглядав справу за позовом Боснії і Герцеговини проти Сербії щодо порушення Конвенції про запобігання злочину геноциду. У своєму рішенні 2007 року Суд визнав, що в Сребрениці мав місце геноцид, хоча й не визнав безпосередньої відповідальності Сербії за його скоєння, зафіксувавши її непряму причетність через нездатність запобігти злочину.

Аналіз діяльності міжнародних організацій у врегулюванні конфлікту в Боснії і Герцеговині 1992 року демонструє складність і багатовимірність міжнародного реагування на збройні конфлікти. Організація Об'єднаних Націй, попри свою фундаментальну роль у легітимації миротворчих зусиль та наданні гуманітарної допомоги, стикалася з обмеженнями мандатів, браком координації та ефективних інструментів примусу. НАТО, у свою чергу, поступово трансформувалася від пасивної політичної позиції до активного військового втручання, що стало вирішальним фактором у зміні динаміки конфлікту.

Важливий внесок зробили також інші структури, зокрема ОБСЄ, Міжнародний Комітет Червоного Хреста та Західноєвропейський союз, які відігравали роль у моніторингу ситуації, медіації, захисті прав людини та організації гуманітарної допомоги. Міжнародні судові інституції, зокрема

¹ International Court of Justice (ICJ). Case concerning the application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro): Judgment of 26 February 2007 [Електронний ресурс]. Гаага: ICJ, 2007. Режим доступу: <https://www.icj-cij.org/case/91> (дата звернення: 05.05.2025)

МКТЮ, стали інструментом справедливості та закріплення верховенства права на глобальному рівні.

Отже, досвід Боснійського конфлікту продемонстрував як потенціал, так і обмеження міжнародних організацій. Він підтвердив, що ефективне врегулювання подібних криз потребує синергії політичних, військових, гуманітарних та правових зусиль світової спільноти, а також вчасного і рішучого реагування на початкових етапах ескалації насильства.

3.2. Гаазький трибунал і судові процеси над воєнними злочинцями

Після жахливих воєнних злочинів, скоєних під час збройних конфліктів на території колишньої Югославії у 1990-х роках, міжнародна спільнота постала перед необхідністю створити спеціальний судовий орган, що мав би здійснювати правосуддя щодо винних у серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права. У 1993 році згідно з резолюцією № 827 Ради Безпеки ООН був створений Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії (МТКЮ), який базувався в Гаазі (Нідерланди). Це стало першим міжнародним трибуналом після Нюрнберзького і Токійського процесів¹.

МТКЮ мав юрисдикцію щодо тяжких порушень Женевських конвенцій 1949 року, порушень законів і звичаїв війни, геноциду та злочинів проти людяності, скоєних з 1991 року на території колишньої Югославії. Суд складався з трьох палат (дві для судових процесів та одна апеляційна), офісу прокурора та реєстру. МТКЮ не мав юрисдикції над державами, лише над

¹ Резолюція Ради Безпеки ООН № 827 (1993) про створення Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/168325> (дата звернення: 05.05.2025)

фізичними особами, що стало принципово новим підходом у міжнародному праві¹.

МТКЮ започаткував нову епоху в міжнародному кримінальному праві. Суд вперше систематично притягував до відповідальності високопосадовців, які вважалися недоторканими. Це сприяло розвитку практики індивідуальної кримінальної відповідальності у контексті воєн. Ба більше, процеси МТКЮ мали вагоме документальне та символічне значення: вони стали джерелом численних свідчень, які викрили масштаби та механізми масових злочинів.

Одним із головних правових досягнень МТКЮ стало закріплення принципу особистої кримінальної відповідальності, незалежно від посадової особи чи політичного статусу. Це означає, що жодна особа, включаючи главу держави або воєначальника, не може уникнути відповідальності за злочини проти людяності, воєнні злочини чи геноцид. Цей принцип згодом ліг в основу Римського статуту 1998 року і діяльності Міжнародного кримінального суду².

МТКЮ також сприяв уточненню дефініцій ключових міжнародних злочинів. Наприклад, Трибунал деталізував елементи складу злочину геноциду, а також вніс правові визначення сексуального насильства як зброї війни – що особливо помітно в справі Фоча, де зґвалтування і сексуальне рабство були кваліфіковані як злочини проти людяності.

Крім того, процеси в Гаазі заклали практику гібридного судочинства, де міжнародне право співіснує з національним, а також сприяли розвитку

¹ Ставрук С. Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії: правовий аналіз діяльності // Юридичний вісник. 2016. № 1. С. 85–91.

² International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icty.org/en/documents> (дата звернення: 05.05.2025)

стандартів захисту прав обвинувачених і свідків, формуючи баланс між правосуддям та гуманізмом.

МТКЮ став прикладом того, як міжнародне правосуддя може функціонувати у відповідності до норм процесуальної справедливості. Наявність апеляційної інстанції, захисту, а також публічність судових засідань зміцнили довіру до верховенства права, навіть якщо ця довіра була неоднозначною на національному рівні¹.

Процеси також надали можливість постраждалим народам побачити хоча б часткове відновлення справедливості. Для багатьох жертв і їхніх родин це мало моральне значення, оскільки визнавався сам факт злочину, а винні – притягувалися до відповідальності.

Проте діяльність Трибуналу не позбавлена критики. Частина націоналістичних політиків звинувачувала його в упередженості, особливо в Сербії. Крім того, обмеженість повноважень і залежність від держав у питанні арештів злочинців уповільнювала процеси і часто дозволяла підозрюваним уникати покарання роками.

МТКЮ став важливою передумовою створення постійного Міжнародного кримінального суду (МКС), який почав функціонувати з 2002 року. Суд у Гаазі також започаткував нові стандарти підготовки прокурорів, слідчих та адвокатів у сфері міжнародного права, що вплинуло на реформу юстиції в країнах Балканського регіону².

Окрім того, його діяльність стимулювала створення національних органів для розслідування воєнних злочинів – як, наприклад, Спеціальної

¹ Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro). Judgment of 26 February 2007 // International Court of Justice [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icj-cij.org/en/case/91> (дата звернення: 05.05.2025)

² Ставрук С. Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії: правовий аналіз діяльності // Юридичний вісник. 2016. № 1. С. 85-91.

прокуратури з воєнних злочинів у Сербії чи подібних інституцій у Хорватії та Боснії і Герцеговині¹.

Гаазький трибунал став ключовим інструментом у боротьбі з безкарністю за масові порушення прав людини. Його діяльність не тільки встановила справедливість у конкретних справах, а й заклала підґрунтя для створення постійного міжнародного кримінального суду (МКС), який сьогодні продовжує цю місію. МТКЮ показав, що навіть найвищі політичні лідери можуть бути притягнуті до відповідальності за свої злочини, що є важливим сигналом для сучасного світу.

¹ Там само. С. 88- 90

ВИСНОВКИ

Югославські війни, що розгорнулися після розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія, стали одним із найтрагічніших конфліктів у Європі кінця XX століття. Найжорстокіший і найкривавіший з них розгорнувся на території Боснії та Герцеговини, де військові дії супроводжувалися масовими злочинами проти людяності, етнічними чистками, зґвалтуваннями, геноцидом і порушенням міжнародного гуманітарного права.

Проаналізувавши джерела, міжнародні звіти, рішення Гаазького трибуналу та дослідження сучасних істориків, можна дійти наступних висновків:

По-перше, основною причиною військових злочинів у Боснії та Герцеговині стало поєднання націоналістичних амбіцій, політичного вакууму після розпаду централізованої влади та історичних міжетнічних суперечок. Боснійські серби, за підтримки Сербії, розгорнули масштабні наступальні дії, спрямовані на створення "Великої Сербії", що супроводжувалося систематичним винищенням боснійських мусульман та хорватів.

По-друге, характерною особливістю конфлікту стала участь не лише регулярних військ, але й парамілітарних формувань, які діяли з особливою жорстокістю. Військові злочини стали не випадковими проявами насильства, а інструментом війни, цілеспрямованим методом зміни етнічного складу регіону — особливо яскраво це проявилось під час облоги Сараєво та масового вбивства в Сребрениці у 1995 році.

По-третє, міжнародна спільнота, попри численні резолюції та миротворчі місії, виявилася неготовою до швидкого та ефективного реагування на геноцид. Лише після гучного розголосу та зміни політичної ситуації в регіоні військові злочини отримали правову оцінку, зокрема через діяльність Міжнародного трибуналу з колишньої Югославії (ІСТУ).

Крім зазначених висновків, необхідно звернути увагу на ще кілька важливих аспектів. По-четверте, значну роль у формуванні історичної пам'яті та осмисленні конфлікту відіграють особисті джерела — мемуари, щоденники, свідчення очевидців. Їх значення полягає не лише в наданні фактологічного матеріалу, але й у передачі атмосфери страху, болю, втрати та відчаю, які панували серед цивільного населення. Вони доповнюють офіційну історію живим досвідом і розширюють уявлення про масштаби трагедії.

По-п'яте, важливим наслідком конфлікту стало створення прецеденту для сучасного міжнародного правосуддя. Механізми відповідальності, запроваджені МТКЮ, хоч і мали свої недоліки, стали основою для подальшого розвитку Міжнародного кримінального суду. Рішення трибуналу не лише встановили факти й винуватців злочинів, а й підняли питання моральної відповідальності міжнародної спільноти за бездіяльність у критичні моменти.

По-шосте, конфлікт продемонстрував важливість своєчасного реагування на міжетнічні напруження в багатонаціональних державах. Ігнорування перших ознак радикалізації, відсутність діалогу та слабка дипломатична участь на ранніх етапах призвели до незворотних втрат. Події в Боснії мають слугувати прикладом для країн, які стикаються з подібними викликами сьогодні.

По-сьоме, аналіз перебігу конфлікту в Боснії та Герцеговині показав важливість міждисциплінарного підходу до вивчення сучасних воєн. Історичний аналіз у поєднанні з правовими, соціологічними та психологічними дослідженнями дозволяє глибше зрозуміти не лише хронологію подій, але й мотиви учасників, динаміку колективної поведінки, особливості масової радикалізації та трансформацію національної ідентичності в умовах кризи. Саме через такі багатовимірні підходи можна повніше оцінити масштаби порушень прав людини та механізми їх відтворення.

По-восьме, виняткову роль у документуванні злочинів відіграли неурядові організації, правозахисники, журналісти-розслідувачі та незалежні експерти. Їхні зусилля часто стали ключовими для викриття злочинців, збереження доказів та інформування світової спільноти. У контексті сучасної інформаційної війни та маніпуляцій фактами, така робота є безцінною для підтримання історичної правди та формування об'єктивної пам'яті про події.

По-дев'яте, важливим є також вивчення наслідків конфлікту для післявоєнного врегулювання та побудови миру. Попри офіційне завершення бойових дій, Боснія і Герцеговина залишається глибоко поділеною країною, з фрагментованими політичними інститутами, високим рівнем недовіри між етнічними групами та складною системою управління, визначеною Дейтонськими угодами. Це вказує на те, що миротворчі зусилля повинні не лише припиняти вогонь, а й бути орієнтованими на довготривале примирення, відновлення соціальної тканини суспільства та відбудову міжетнічної співпраці.

Загалом дослідження воєнних злочинів у Боснії та Герцеговині є надзвичайно важливим не лише з історичної, а й з правозахисної, політичної та гуманітарної точок зору. Воно сприяє не лише глибшому розумінню подій минулого, а й формуванню актуальних механізмів запобігання подібним трагедіям у майбутньому. Ці події мають стати пересторогою для міжнародної спільноти про ціну байдужості та про відповідальність кожної держави у підтриманні міжнародного миру й порядку.

ДОДАТКИ

Додаток 1. Огляд судових справ МКТЮ щодо етнічних чисток

Ім'я підсудного	Посада	Обвинувачення	Вирок	Рік
Радован Караджич	Президент Республіки Сербської	Геноцид, злочини проти людяності	Довічне ув'язнення	2019
Ратко Младич	Генерал армії Республіки Сербської	Геноцид, воєнні злочини	Довічне ув'язнення	2021
Слободан Мілошевич	Президент Сербії	Злочини проти людяності (справа незавершена)	—	—
Драган Ніколич	Командир табору Омаська	Катування, вбивства	23 роки позбавлення волі	2003
Біляна Плавшич	Віцепрезидентка Республіки Сербської	Переслідування, депортації	11 років позбавлення волі	2003

Таблиця ілюструє типові приклади притягнення до відповідальності ключових фігурантів конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вирок у справі Прокурор проти Біляни Плавшич (справа № IT-00-39&40/1-S). 27 лютого 2003 року. URL: <https://www.icty.org/x/cases/plavsic/tjug/en/plav-sent030227-e.pdf> (дата звернення: 22.04.2025).
2. Вирок у справі Прокурор проти Радована Караджича (справа № IT-95-5/18-T). 24 березня 2016 року. URL: https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/en/160324_judgement.pdf (дата звернення: 22.04.2025).
3. Гарашанин И. Начертаније. Програм спољашне и националне политике Србије на концу 1844. године [Електронний ресурс] / Илија Гарашанин. – 12 стр. – Режим доступу: <http://www.srpskakruna.no/biblioteka/Ilija%20Garasanin%20-%20Nacertanije.pdf>. – Дата доступу : 10.12.2013. – Назва з титулу екрану.
4. Д/ф “Загибель Югославії”. – Частина № 4 “Ворота до пекла”. (BBC, 45 хв., 1996).
5. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. – Стаття 51 // ООН. – Режим доступу: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-51>
6. Доклад Генерального секретаря во исполнениии резолюции 781 (1992) Совету безопасности (5 ноября 1992 года). // Гуськова Е. Ю. Международные организации и кризис на Балканах: Документы: В 3-х т. / Е. Гуськова. – М.: Индрик, 2000. – Т.1. –С. 128-131.
7. Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року та Додаткові протоколи до них від 8 червня 1977 року. – Женева: Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2010. – 520 с.

8. Записка Генерального секретаря (8 сентября 1993 года) // Гуськова Е. Ю. Международные организации и кризис на Балканах: Документы: В 3-х т. / Е. Гуськова. – М.: Индрик, 2000. – Т.2. – С. 291-296.
9. Зілгалов, В. Понад 11 тисяч порожніх стільців Сараєва (20 років по війні) [Електронний ресурс] / В. Зілгалов // Радіо Свобода. – 2012. – 6 квітня. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/24540086.html>.
10. Из сообщения об образовании Королевства сербов, хорватов и словенцев (3 декабря 1918 г.) // Хрестоматия по истории южных и западных славян : учеб. пособ. для вузов. В 3 т. / Отв. ред. Д.Б. Мельцер. – Мн. : Университетское, 1989–1991. – Т.3. – 1991. – С. 26–27.
11. Калитко, К. Озрен Кебо. Сараєво для початківців [Електронний ресурс] / К. Калитко // Блог Катерини Калитко. – 2015. – 30 травня. – Режим доступу: <https://kkateryna.wordpress.com/2015/05/30/озрен-кебо-сараєво-для-початківців/>.
12. Л.Ф. Гайдуков Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980-2000 роки): Підручник / Л. Гайдуков, В. Кремень та ін. – К. : Либідь, 2001. – С. 300-334.
13. Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ). Боснія і Герцеговина: 25 років, присвячених гуманності [Електронний ресурс].2017.
14. Міжнародний комітет Червоного Хреста. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 8 червня 1977 р. – Стаття 51: Захист цивільного населення. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-51> (дата звернення: 22.04.2025).
15. Міжнародний комітет Червоного Хреста. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 8 червня 1977 р. – Стаття 54: Захист об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення.

- URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-54> (дата звернення: 22.04.2025).
16. Міжнародний Комітет Червоного Хреста. Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року та Додаткові протоколи до них від 8 червня 1977 року. — Женева : МКЧХ, 2005. — 417 с.
 17. Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії. Annual Reports and Judgments, 1993–2017. Гаага: ICTY. URL: <https://www.icty.org/en/cases/judgement-list> (дата звернення: 22.04.2025).
 18. Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії. Case Information Sheets: Karadžić (IT-95-5/18), Mladić (IT-09-92), Milošević (IT-02-54), Plavšić (IT-00-39&40/1). Гаага: ICTY, 1995–2017. URL: <https://www.icty.org/en/cases/judgement-list> (дата звернення: 22.04.2025).
 19. Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії. Вирок у справі Прокурор проти Станіслава Галіча (справа № IT-98-29-T). 5 грудня 2003 року. URL: <https://www.icty.org/x/cases/galic/tjug/en/gal-tj031205e.pdf> (дата звернення: 22.04.2025).
 20. Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (МКТЮ). Case Information Sheet: Radovan Karadžić [Електронний ресурс]. – Гаага: ICTY, 2016. – Режим доступу: <https://www.icty.org/en/case/karadzic> (дата звернення: 05.05.2025)
 21. Облога Сараєва – історія, обстріли, жертви, сербські воєнні злочини [Електронний ресурс] // Бабель. – 2022. – Режим доступу: <https://babel.ua/texts/81128-serbi-obstrilyuvali-sarayevo-mayzhe-chotiri-roki-boshnyaki-hovalisya-vid-snaryadiv-i-kul-snayperiv-opiralisya-ta-dochekalisya-dopomogi-nato-os-yak-ce-bulo>.
 22. Облога Сараєва: як у столиці Боснії і Герцеговини бережуть пам'ять про загиблих [Електронний ресурс] // LB.ua. – 2023. – 14 січня. – Режим доступу: https://lb.ua/society/2023/01/14/542337_obloga_saraieva_yak_stolitsi_bosnii_i.html.LB.ua

23. Організація Об'єднаних Націй. Рада Безпеки. Резолюція 758 (1992) [Електронний ресурс] : [прийнята 8 червня 1992 р.] // United Nations Digital Library. — Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/143774> (дата звернення: 04.05.2025).
24. Організація Об'єднаних Націй. Рада Безпеки. Резолюція 770 (1992) [Електронний ресурс]: [прийнята 13 серпня 1992 р.] // United Nations Digital Library. — Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/148183> (дата звернення: 04.05.2025).
25. Організація Об'єднаних Націй. Статут Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ), прийнятий Резолюцією Ради Безпеки ООН № 827 від 25 травня 1993 р. — Стаття 7: Індивідуальна кримінальна відповідальність.
URL:
https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf
(дата звернення: 22.04.2025).
26. Очередной доклад Генерального секретаря во исполнении резолюции 743 совету безопасности (24 ноября 1992 года) // Гуськова Е. Ю. Международные организации и кризис на Балканах: Документы: В 3-х т. / Е. Гуськова. — М.: Индрик, 2000. — Т.1. — С. 131-135.
27. Очередной доклад Генерального секретаря, представленный во исполнение резолюции 721 (1991) Совету Безопасности (4 февраля 1992 года) // Гуськова Е. Ю. Международные организации и кризис на Балканах: Документы: В 3-х т. / Е. Гуськова. — М.: Индрик, 2000. — Т.1. — С. 111-121.
28. Прокурор проти Драгомира Мілошевича (справа № ІТ-98-29/1-Т) // Міжнародний трибунал по колишній Югославії. — 2007. — Режим доступу: https://www.icty.org/en/case/milosevic_dragomir
29. Прокурор проти Радована Караджича (справа № ІТ-95-5/18-Т) // Міжнародний трибунал по колишній Югославії. — 2016. — Режим доступу: <https://www.icty.org/en/case/karadzic>

30. Прокурор проти Станіслава Галіча (справа № IT-98-29-T) // Міжнародний трибунал по колишній Югославії. – 2003. – Режим доступу: <https://www.icty.org/en/case/galic>
31. Режим доступу: <https://www.icrc.org/en/document/bosnia-herzegovina-25-years-dedicated-humanity> (дата звернення: 05.05.2025)
32. Резолюція 721 (1991) от 27 ноября 1991 года Совета Безопасности ООН // Режим доступу: <http://www.un.org/russian/documen/scresol/1991/res721.pdf>. – Назва з екрана.
33. Резолюція 724 (1991) от 15 декабря 1991 года Совета Безопасности ООН // Режим доступу: <http://www.un.org/russian/documen/scresol/1991/res724.pdf>. – Назва з екрана.
34. Резолюція 824 (1993) от 6 мая 1993 года Совета Безопасности ООН // Режим доступу: <http://www.un.org/russian/documen/scresol/res1993/res824.htm>. – Назва з екрана.
35. Резолюція 743 (1992) [Електронний ресурс] : [прийнята 21 лютого 1992 р.] // United Nations Digital Library. — Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/132546> (дата звернення: 04.05.2025).
36. Резолюція 758 (1992) [Електронний ресурс] : [прийнята 8 червня 1992 р.] // United Nations Digital Library. — Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/143774> (дата звернення: 04.05.2025).
37. Резолюція 781 (1992) [Електронний ресурс] : [прийнята 9 жовтня 1992 р.] // United Nations Digital Library. — Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/282821> (дата звернення: 04.05.2025).
38. Резолюція Ради Безпеки ООН № 757 від 30 травня 1992 р. щодо санкцій проти Союзної Республіки Югославія // Організація Об'єднаних Націй. – 1992. – Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/147099>
39. Резолюція Ради Безпеки ООН № 827 (1993) про створення Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/168325> (дата звернення: 05.05.2025)

40. Реутова, М. А. Альтернативна історія у драматичній поемі Юрія Косача "Облога": між домислом і вимислом / М. А. Реутова // Закарпатські філологічні студії. – 2019. – Т. 2, Вип. 11. – С. 103–107.

41. Dayton Agreement, 1995 – The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. Initialled in Dayton on 21 November 1995 a signed in Paris on 14 December 1995. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/0/126173.pdf>

42. Deklaracija / Vlada Republike Hrvatske. – Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske na sjednici 1. ožujka 1996 // Narodne novine. –1996. – broj 19/96

43. Odluka o proglašenju Zakona o primjeni Statuta Međunarodnoga kaznenog suda i progonu zakaznena djela protiv međunarodnoga ratnog i humanitarnog prava / Hrvatski sabor na sjednici 17. listopada 2003. Broj: 01-081-03-3537/2. – Zagreb, 24. listopada 2003.

44. Serbia and Montenegro (Kosovo) // Country Information Bulletin. – 2004. – № 1. – Home Office Immigration and Nationality Directorate. – 7 p.

45. Human Rights Watch. Bosnia and Herzegovina: The Unindicted. Human Rights Watch Report, 1997. URL: <https://www.hrw.org/reports/1997/bosnia/>

46. ICTY. Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992). United Nations, 1994. URL: <https://www.icty.org/en/documents/final-report-commission-experts-established-security-council-resolution-780-1992>

47. ICTY. Prosecutor v. Stanislav Galić (IT-98-29-T), Trial Chamber Judgement, 5 December 2003. Гаага: Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії. URL: <https://www.icty.org/en/case/galic> (дата звернення: 04.05.2025).

48. ICTY. The Prosecutor v. Stanislav Galić, Case No. IT-98-29-T. Judgment. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. — 5 December 2003. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.icty.org/x/cases/galic/tjug/en/gal-tj031205e.pdf>

49. ICTY. The Prosecutor v. Stanislav Galić, Case No. IT-98-29-T. Judgment. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. — 5 December 2003. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.icty.org/x/cases/galic/tjug/en/gal-tj031205e.pdf>
50. International Court of Justice (ICJ). Case concerning the application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro): Judgment of 26 February 2007 [Электронный ресурс]. – Гаага: ICJ, 2007. – Режим доступа: <https://www.icj-cij.org/case/91> (дата звернения: 05.05.2025)
51. International Court of Justice. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro). ICJ, Judgment of 26 February 2007. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/91>
52. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.icty.org/en/documents> (дата звернения: 05.05.2025)
53. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Judgment – Prosecutor v. Radovan Karadžić (IT-95-5/18-T). The Hague: ICTY, 2016. URL: https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/en/160324_judgement.pdf
54. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Judgment – Prosecutor v. Ratko Mladić (IT-09-92-T). The Hague: ICTY, 2017. URL: <https://www.icty.org/en/case/mladic>
55. OSCE. Helsinki Document 1992 – The Challenges of Change [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.osce.org/mc/39530> (дата звернения: 05.05.2025)
56. The development of WEU - Western European Union. CVCE Website. URL: <https://www.cvce.eu/en/unit-content/-/unit/72d9869d-ff72-493e-a0e3-bedb3e671faa/dfe9eac4-4fe8-4ae1-af1e-3060f8031126> (дата звернения: 05.05.2025).

57. The London Conference on the Former Socialist Federal Republic of Yugoslavia. 26–28 August 1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/D43709CDF8912978BCF247C1CF16004F/S0020782900015862a.pdf/international_conference_on_the_former_yugoslavia_documents_adopted_at_the_london_conference.pdf (дата звернення 05.05.2025)
58. United Nations Security Council. Resolution 713 (1991) adopted by the Security Council at its 3012th meeting, on 25 September 1991 [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://undocs.org/S/RES/713\(1991\)](https://undocs.org/S/RES/713(1991)). (Дата звернення 04.05.2025)
59. United Nations Security Council. Resolution 713 [Електронний ресурс] // United Nations Digital Library. – 1991. – 25 вересня. – Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/282470> (дата звернення: 05.05.2025)
60. United Nations Security Council. Resolution 757 (1992) adopted by the Security Council at its 3082nd meeting, on 30 May 1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/142881?ln=en>. (Дата звернення: 04.05.2025)
61. United Nations Security Council. Resolution 757 [Електронний ресурс] // United Nations Digital Library. – 1992. – 30 травня. – Режим доступу: <https://digitallibrary.un.org/record/282794> (дата звернення: 05.05.2025)
62. United Nations. Final Report of the United Nations Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992). Annex VI: The Battle of Sarajevo. New York: United Nations, 1994. URL: <https://undocs.org/S/1994/674/Add.2> (дата звернення: 04.05.2025).
63. United Nations. Report of the Secretary-General pursuant to General Assembly resolution 53/35: The fall of Srebrenica. A/54/549, 15 November 1999. Нью-Йорк: ООН, 1999. URL: <https://undocs.org/A/54/549> (дата звернення: 04.05.2025).

64. Балдинюк О.В. Гуманітарна діяльність ООН у контексті врегулювання збройних конфліктів (1990-2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 " Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку"/ Балдинюк Олександр Васильович ; Інститут міжнародних відносин. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2000. – 13 с.
65. Баулден, Дж. НАТО і ООН під час UNPROFOR = NATO and the United Nations During UNPROFOR / Дж. Баулден. — NATO Academic Fellowship Programme, 2001. — Режим доступу: <https://www.nato.int/acad/fellow/99-01/boulden.pdf> (дата звернення: 05.05.2025).
66. Бауман, Р. Ф. Збройні миротворці в Боснії = Armed Peacekeepers in Bosnia / Р. Ф. Бауман. – Fort Leavenworth, Kansas: Combat Studies Institute Press, 2004. — 312 с. — Режим доступу: https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/combat-studies-institute/csi-books/baumann_bosnia.pdf (дата звернення: 05.05.2025).
67. Безрученко В.І. Політика міжнародного співтовариства по урегулюванню конфлікту в Боснії та Герцеговині (1992- 1995 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 "Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку"/ Безрученко Віктор Іванович ; Інститут міжнародних відносин. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 11 с
68. Бруз В.С. ООН і врегулювання міжнародних конфліктів: Навч.посібник / В. Бруз. – К. : Либідь, 1995. – 111 с.
69. Вулевич М. Боснія і Герцеговина: історія становлення миру і розвиток державності на сучасному етапі / Вулевич М. // Право України. – 1998. – № 4. – С. 100–106.
70. Вучинић М.М. Грађански рат у Хрватској: 1991-1995 / Михајло М. Вучинић. – 2-го измењено и допуњено издање. – Београд : Удружење Срба из Крајине и Хрватске : Српско културно друштво "Зора", 2005. – 120 с.

71. Галач А. Наслідки гуманітарної інтервенції НАТО в Косово – незалежність від сербів... і без сербів / А. Галач // Народна армія. – 1999. – 7 грудня. – С. 7.
72. Гончар Б. М. Миротворчі операції НАТО на Балканах контексті стратегічної ситуації в Європі 90-х років ХХ століття / Гончар Б.М., Орлик В.В. // Вісник Київського Національного Університету ім. Т. Шевченка. – 2003. – №69 (№68–70). – С.92–95.
73. Гуменюк В.І. Міжнародне кримінальне правосуддя: сучасний стан та перспективи розвитку. Київ: НАВС, 2020. 284 с.
74. Дворнік Ф. Слов'яни в Європейській історії та цивілізації / Пер. з англ. Київ: Дух і літера, 2000 // Ізборник. URL: <http://litopys.org.ua/dvornik/dv.htm>
75. Довідник НАТО [Електронний ресурс] // Office of Information and Press. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.nato.int/docu/other/ukr/handbook2001.pdf>
76. Дракуліч С. Вони б і мухи не скривдили. Воєнні злочинці на суді в Гаазі. К.: Комора, 2022. 192 с.
77. Дьорч, В. Дж.; Шир, Дж. Е. Лінії розлому: операції ООН у колишній Югославії = Faultlines: UN Operations in the Former Yugoslavia / В. Дж. Дьорч, Дж. Е. Шир. — Нью-Йорк : St. Martin's Press, 1996. — 389 с.
78. Славич Б. Історія Балкан ХХ століття. – К., 2003
79. Забара В. В. Політичні перетворення «післядейтонської» Боснії і Герцеговини (1996–2012 рр.): проблеми періодизації / В. В. Забара // Історичний архів. – 2013. – №10. – С. 38–44.
80. Задохин А.Г. Низовский А.Ю. Пороховой погреб Европы. – Москва, 2000.
81. Зілгалов, В. Понад 11 тисяч порожніх стільців Сараєва (20 років по війні) [Електронний ресурс] / В. Зілгалов // Радіо Свобода. – 2012. – 6 квітня. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/24540086.html>.
82. Іщенко Н. Конфлікт у Боснії і Герцеговині / Н. Іщенко // Конфлікти, що змінили світ. – Харків, 2020. – С. 65–88.

83. Коваленко О., Логвиненко Т. «У Боснії люди ходять в одні кафе з охоронцями з табору, де їх тримали». Трибунал щодо екс-Югославії тривав 25 років, але багато обвинувачених досі на свободі – інтерв'ю з журналісткою-дослідницею. URL: <https://babel.ua/texts/80794-u-bosnij...>
84. Коваленко О., Раєвський Д. Україна прагне покарати російських злочинців у трибуналі. Босняки, які постраждали під час Югославських воєн, правосуддя добилися, а справедливості не віднайшли. URL: <https://babel.ua/texts/106575-ukrajin...>
85. Коваль О.П. Етнічні чистки у збройних конфліктах: міжнародно-правова оцінка. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Право. 2021. №1. С. 45–52.
86. Коноваленко Т.В. Співпраця ООН-НАТО-ОБСЄ-ЄС у врегулюванні югославської кризи / Коноваленко Т.В. // Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наук. праць. – Вип. 77. – Ч. I (у двох частинах). – К. : Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2008. – С. 72–79
87. Л.Ф. Гайдуков Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980-2000 роки): Підручник / Л. Гайдуков, В. Кремень та ін. – К. : Либідь, 2001. – С. 300-334.
88. Лапшин А.Е. Распад Югославии: внутренние и международные аспекты балканской проблемы / А.Е. Лапшин. – Одесса : АстроПринт, 1999. – 36 с.
89. Локленд Дж. Пародия на правосудие: Гаагский трибунал против Слободана Милошевича. URL: <https://z-lib.io/book/14433814>
90. Лысов А.А. Великие державы и Сербия (Из истории международного положения Сербии в конце XVIII – 70-е годы XIX в.). – Донецк, 2005.
91. Мадінглі А. Концентраційні табори: Історія одного поняття / Альберт Мадінглі // Історичний журнал. — 2011. — № 4. — С. 45–53.
92. Маначинский А. Я. Югославия: приговор вынесен/ А. Я Маначинский. – К.: Румб, 2005. – 288 с.
93. Матвеев Ю.М. Гаагський трибунал і процес над С. Мілошевичем: погляд на проблему / Матвеев Ю.М. // Науковий вісник Миколаївського

- державного університету ім. В.О. Сухомлинського : Збірник наук. Праць. – Вип. 21. – Історичні науки. – Миколаїв : МДУ, 2008. – С. 205–218.
94. Мілошевич С. Спогади про участь у переговорах на авіабазі ВПС США в Дейтоні в листопаді 1995 р.
95. Нагірний М.З. Становлення та розвиток Республіки Хорватія: державнополітичний аспект / М.З. Нагірний. – Нововолинськ : Мінотавр, 2008. – 184 с.
96. Наливайко Л. В. Геноцид у Сребрениці: оцінка міжнародної спільноти та уроки для сучасності. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2020. №61. С. 142–146.
97. Німченко А.В. Концептуальні засади та політика США щодо миротворчої діяльності ООН : : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 "Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку" / Німченко Андрій Володимирович ; Інститут міжнародних відносин. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 11 с.
98. Новиков С.С. Миротворческие миссии ООН на Балканах в 1991-1998 гг. : Дисс. к.и.н. : 07.00.03: Владимир, 2003. – 199 с.
99. Пастухов В. Б. Балканський синдром: історія хвороби / В. Б. Пастухов // Поліс – 1999 – № 2 – С. 118-131.
100. Реутова, М. А. Альтернативна історія у драматичній поемі Юрія Косача "Облога": між домислом і вимислом / М. А. Реутова // Закарпатські філологічні студії. – 2019. – Т. 2, Вип. 11. – С. 103–107.
101. Робертсон Дж. Боснія й Герцеговина: п'ять років після створення ІФОР [Електронний ресурс] / Джордж Робертсон // Дзеркало тижня. – 2000. – 23– 29 грудня. – № 50 (323). – Режим доступу : <http://www.dt.ua/1000/1600/29830/>. – Дата доступу : 12.03.2013. – Назва з титулу екрану.

102. Руда В. Європейський досвід урегулювання криз: на матеріалі конфлікту в Боснії і Герцеговині (1991–1995 рр.) / Вікторія Руда // Схід. – 2010. – № 2 (102). – С. 97–105.
103. Сагай І. Співпраця Союзної Республіки Югославія (Сербія і Чорногорія) з Міжнародним трибуналом у Гаазі / Сагай І. // Вісник Львівського університету. – Серія Міжнародні відносини. – Вип. 19. – 2007. – С. 44–56
104. Саган Г. Особливості національних рухів в Югославії у 60–80-ті рр. ХХ ст. / Г. Саган // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 16. – К., 2008. – С. 484–501.
105. Саган Г.В. Ватикан та католицизм в Югославії (20–80-ті роки ХХ ст.) / Г.В.Саган // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – К., 2010. – № 3–4. – С. 12–15.
106. Сидоренко О. В. Етнічні чистки в Боснії і Герцеговині (1992–1995 рр.): воєнні злочини та реакція міжнародної спільноти // Український історичний журнал. — 2019. — № 3. — С. 78–94.
107. Ставрук С. Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії: правовий аналіз діяльності // Юридичний вісник. – 2016. – № 1. – С. 85–91.
108. Судова практика Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (ІСТУ). — Гаага: ІСТУ, 2004–2017. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.icty.org>
109. Туджман Ф. Спогади про участь у переговорах на авіабазі ВПС США в Дейтоні в листопаді 1995 р.
110. Уроки та значення Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії. URL: <https://ecpl.com.ua/news/uroky-ta-zna...>
111. Хинкова С. Югославският случай. Етнически конфликти в Югоизточна Европа / Соня Хинкова. – София : Издателска къща, 1998. – 182 с.

112. Хинкова С. Югославский случай. Этнические конфликты в Югоизточна Европа / Соня Хинкова. – София : Издателска къща, 1998. – 182 с.
113. Чорній В. Боснія і Герцеговина: з історії етносів і релігій / В. Чорній// Людина і світ. – 2001. – № 7. – С. 45–51.
114. Шевченко А.Л. Геноцид як злочин міжнародного права: історія та судова практика. Український історичний журнал. 2019. №2. С. 88–97.
115. Шилова А.В. Роль світового співтовариства в урегулюванні югославської кризи та участь у цьому процесі України (90- ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 "Всесвітня історія" / Шилова Алла Василівна ; Інститут історії України. Національна Академія Наук України. – К., 1998. – 21 с.
116. Шишка Р. М. Особливості кваліфікації міжнародних злочинів у практиці МКТЮ. Вісник Львівського університету. Серія: Юридична. 2019. №70. С. 118–124.
117. Яровий В.І. Історичні передумови етнополітичного конфлікту в Косово та Метохії / В.І. Яровий // Вісник Київського славістичного університету. – Вип. 15. – К. : КСУ, 2004. – С. 197–215.
118. A Brief History of the Volunteers Project Pakrac. – Zagreb : Volonterski centar Zagreb, October 1996. – 11 p
119. Ajami F. The Mark of Bosnia. Boutros-Ghali's of Indifference / Found Ajami // Foreign Affairs. – 1996. – Vol. 75. – № 6. – May/June. – pp. 162–164.
120. Banac I. The national question in Yugoslavia. Origins, History, Politics / Ivo Banac // G – Reference, Information and Interdisciplinary Subjects Series. Slavic studies, history, political science. – Ithaca ; London : Cornell University Press, 1988. – 452 p.
121. Bose S. Bosnia After Dayton: Nationalist Partition and International Intervention. New York: Oxford University Press, 2002. С. 96.

122. Boyadjieva N. NATO on the Balkans: Patterns of peace-keeping in the postcold war era (the cases of Bosnia and Herzegovina and Kosovo) / Nadia Boyadjieva / Final Report // NATO/EAPC Research Fellowship 2001–2003. – Sofia, 2003. – June. – 69 p.
123. Burg S. L., Shoup P. S. The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention. Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1999. С. 200 - 260.
124. Campaign for the regional truth commission in the former Yugoslavia [Електронний ресурс] / Interview by Murat Çelikkan. – 11 October 2012. - Режим доступу : <http://www.hakikatadalethafiza.org/duyuru.aspx?NewsId=85&LngID=5>. – Дата доступу : 10.03.2025. – Назва з титуту екрану.
125. Cushman, T., Mestrovic, S.G. (Eds.). This Time We Knew: Western Responses to Genocide in Bosnia. – New York: NYU Press, 1996. – 304 с.
126. Declaration on Former Yugoslavia (08/07/1992) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://g7g20-documents.org/database/document/1992-g7-germany-leaders-leaders-language-declaration-on-former-yugoslavia> (дата звернення: 05.05.2025).
127. Dževad S. Zvornička operacija planirana u Beogradu [Електронний ресурс] / Sabljaković Dževad. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.dw.com/bs/zvorni%C4%8Dka-operacija-planirana-u-beogradu/a-4299561>.
128. Hagan J. Justice in the Balkans: Prosecuting War Crimes in the Hague Tribunal / J. Hagan. – University of Chicago Press, 2003 – 304p. 533.
129. Hamill Cupek M. Konferencija o miru u Jugoslaviji: raspad Jugoslavenske federacije (1991.-1992.) / Mirijana Cupek Hamill. – Zagreb : Leykam international, d.o.o., 2008. – 155 str.
130. Hoare, Marko. Genocide in Bosnia and the failure of international justice. URL: <https://web.archive.org/web/201203120...>
131. Honig J. W., Both N. Srebrenica: Record of a War Crime. New York: Penguin Books, 1997. С. 109.

132. Human Rights Watch. Воєнне насильство: зґвалтування, сексуальне рабство та тортури під час конфлікту в Боснії. — Нью-Йорк : HRW, 1996. — 60 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.hrw.org/reports/1996/Bosnia.htm>
133. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: <https://www.icty.org/en/about/tribuna...>
134. International Crisis Group (ICG), Bosnia's Brcko: Getting In, Getting On and Getting Out [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/balkans/bosnia-herzegovina/>
Варга Б. Гаазький трибунал: успіх чи поразка для Балкан? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/feature...>
135. Jopp, M., Diedrichs, U. Learning from Failure: The Evolution of the EU's Foreign, Security and Defense Policy in the Course of the Yugoslav Crisis // Kühnhardt, L. (Ed.). Crises in European Integration: Challenges and Responses, 1945–2005. – New York; Oxford: Berghahn Books, 2008. – С. 95–108.
136. Rejali D. Torture and Democracy. Princeton: Princeton University Press, 2007. 880 с.
137. RFA Historical – 1993 Operation Sharp Guard // The Royal Fleet Auxiliary Historical Society : [вебсайт]. – URL: <https://historicalrfa.uk/1993-operation-sharp-guard> (дата звернення: 05.05.2025).
138. Schabas W. A. The UN International Criminal Tribunals: The Former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 592 с.
139. Schabas W. A. The UN International Criminal Tribunals: The Former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 592 с.
140. Simic, J. The OSCE and the Federal Republic of Yugoslavia [Електронний ресурс] / Julija Simic // Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg (IFSH). 1997.

141. Tardy, T. The EU and the Bosnian Civil War 1992–95 // European Security.
– 2005. – Vol. 14, № 3. – С. 297–318. – DOI:
<https://doi.org/10.1080/09662830500407770>.
142. The humanitarian operation in Bosnia, 1992–95 [Электронный ресурс] /
UNHCR. — Режим доступа: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/3ae6a0c58.pdf> (дата звернения: 05.05.2025)
143. Topical digests of the case law of ICTR and ICTY, Human Rights Watch,
2004. URL: <https://www.hrw.org/reports/2004/ij/d...>
144. Wigglesworth, Gill. The role of the International Criminal Tribunal for the
former Yugoslavia. URL: <https://srebrenica.org.uk/information...144-bosnias-brcko-getting-in-getting-on-and-getting-out.aspx>.
145. Woodward, S.L. Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War.
– Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 1995. – 556 с.
146. Young, M. UNHCR and ICRC in the former Yugoslavia: Bosnia-Herzegovina [Электронный ресурс] // International Review of the Red Cross.
– 1995. – № 306. – Режим доступа:
https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/781_806_young.pdf (дата звернения: 05.05.2025)

РЕЗЮМЕ

Доценко О.О. «Воєнні злочини в Боснії та Герцеговині в ході Югославських воєн»

Робота присвячена дослідженню воєнних злочинів, скоєних на території Боснії та Герцеговини в ході югославських війн 1990-х років. На основі широкого кола джерел - офіційних документів, матеріалів міжнародного правосуддя, мемуарів, свідчень очевидців та сучасної історіографії - проаналізовано причини, характер і наслідки масових порушень міжнародного гуманітарного права в умовах розпаду Югославії.

У дослідженні розкрито роль націоналістичних амбіцій, політичної дестабілізації та історичної міжетнічної ворожнечі як ключових чинників конфлікту. Особливу увагу приділено аналізу системного характеру злочинів - етнічних чисток, геноциду, зґвалтувань, примусових депортацій - як засобу ведення війни, що яскраво проявилось під час облоги Сараєво та трагедії в Сребрениці.

Робота також висвітлює недоліки міжнародного реагування та роль Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії у встановленні правової відповідальності. Акцент зроблено на значенні мемуаристики, свідчень жертв, журналістських розслідувань і картографічних матеріалів як джерельної бази для реконструкції подій.

Звернення до даної теми зумовлене необхідністю глибшого осмислення конфліктів на пост'югославському просторі та вдосконалення механізмів захисту цивільного населення у сучасних війнах. У роботі зроблено спробу системно оцінити вплив воєнних злочинів на міжнародне право, безпекову політику та постконфліктну стабілізацію в Боснії і Герцеговині.

SUMMARY

Dotsenko O.O. "War crimes in Bosnia and Herzegovina during the Yugoslav wars"

The work is devoted to the study of war crimes committed in Bosnia and Herzegovina during the Yugoslav wars of the 1990s. Based on a wide range of sources - official documents, materials of international justice, memoirs, eyewitness testimonies and modern historiography - the causes, nature and consequences of mass violations of international humanitarian law in the conditions of the collapse of Yugoslavia are analyzed.

The study reveals the role of nationalistic ambitions, political destabilization and historical interethnic hostility as key factors of the conflict. Particular attention is paid to the analysis of the systemic nature of crimes - ethnic cleansing, genocide, rape, forced deportations - as a means of waging war, which was clearly manifested during the siege of Sarajevo and the tragedy in Srebrenica.

The work also highlights the shortcomings of the international response and the role of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia in establishing legal responsibility. The emphasis is on the importance of memoirs, victims' testimonies, journalistic investigations and cartographic materials as a source base for the reconstruction of events.

The appeal to this topic is due to the need for a deeper understanding of conflicts in the post-Yugoslav space and the improvement of mechanisms for the protection of civilians in modern wars. The work attempts to systematically assess the impact of war crimes on international law, security policy and post-conflict stabilization in Bosnia and Herzegovina.